

6. A KÖZIGAZGATÁSI SZEREPKÖR

6.1. A közigazgatás szerepe

Az állandó székhelyek kialakulása

Az első fejezetben láthattuk város és szék szoros kapcsolatát, azt hogy mekkora szerepet játszott a közigazgatási funkció a városok kialakulásában és korai fejlődésében. A későbbiekben azonban a 18. századig, sőt egyes helyeken a 19. század közepéig a közigazgatásnak a legtöbb székben nem volt állandó székhelye, ez állandóan változott, általában a főbb tisztségviselők – a királybírók – lakhelyén tartották a gyűléseket. Mária Terézia ezen is változtatni kívánt a közigazgatás és bírászkodás modernizálása során. Reformjainak azonban a Székelyföldön nem minden esetben volt azonnal foganatja. Az állandó székhelyek építése nagyon elhúzódott. Az első az „anyaszék” volt, az udvarhelyi székház már 1733-ban felépült. Ezt követte Marosszék 1745–46-ban; a marosvásárhelyi székházban őrizték a szék levéltárát is.¹

Marosvásárhely városiasodásához nagymértékben hozzájárult az a tény, hogy Mária Terézia 1754-ben ide helyezte át a Királyi Táblát – Erdély legfőbb törvényszékét – a szász Medgyesről, gesztust gyakorolva a magyarok és székelyek irányában. Marosvásárhely ezzel a fejedelemség bírászkodási központjává vált, így országos jelentőségű központi funkcióhoz jutott. 1848-ig Erdély összes jogászai és ügyvédei itt tettek vizsgát, ugyanakkor a számos fiatal jogász, aki a Táblán gyakornokoskodott, hozzájárult a város fejlődéséhez és kulturális színvonalának emeléséhez is.

Csikszék székháza szintén a 18. században épült, de – a város és a szék közti viszályok miatt – nem Csíkszeredában, hanem a vele határos Csíksomlyón, amely sokáig a szék szellemi központja is volt, lévén, hogy itt volt a főesperesség székhelye, itt működött

a ferences zárda és mellette a katolikus gimnázium. Jellemző, hogy az első erdélyi térképen, Johannes Honterus 1532-es térképén szerepel minden székely szék központja (Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelykeresztúr, Felvinc), de Csíkszereda hiányzik.² A helyzet itt csak a 19. század második felében fog megváltozni.

Háromszéknek szintén hosszú ideig nem volt állandó székhelye, bár 1861-ben a volt határórség vagyonának felosztása körüli vitákban a háromszéki hatóságok azzal érveltek, hogy 1764-ben a sepsiszentgyörgyi székházat a hadseregnek adták át, így őket illeti a volt huszárezred székhelye.³ A 19. század elején megindult a vetélkedés *Sepsiszentgyörgy* és *Kézdivásárhely* között. Mindkettő szerette volna ezt a szerepkört megszerezni, tisztában lévén az ezzel járó előnyökkel; ennek érdekében különböző engedményekre is hajlandók voltak. A küzdelem végül Sepsiszentgyörgy javára dőlt el. 1830-ban az építkezés körül folyó viták során az derült ki, hogy Sepsiszentgyörgy önként és ingyen ajánlotta fel a telket, mivel tudta, ha a *praetorium* Sepsiszentgyörgyön épül fel, ezáltal „a város nemesebbé tétetik és a cultura elősegítettik”.⁴ Kézdivásárhely, a szék gazdasági központja, nem töltött be fontosabb közigazgatási szerepkört.

A központi szerepkör azonban nem csak előnyökkel járt, hanem terhet is jelentett. A szentgyörgyi jobbágyok panaszolták 1787-ben: „Szentgyörgyön lévén a continua tábla, ezen kívül kétféle katonaság tiszteinek szállása, a szüntelen való postálkodás és forspontadás a jobbágyágon fordul meg, holott más faluknak is kötelessége a terheket hordozni”.⁵

Utolsóként a legkisebb, Aranyosszék építette fel székházát 1845–48 között *Felvincen*, miután a 19. század elején itt tartották a széki gyűléseket, 1810 után azonban a központibb fekvésű Kövend vette át egy időre ezt a szerepet. Az 1840-es évek elején itt is, akárcsak Háromszék esetében, valóságos harc folyt a két helység között az elsőségért. Végül a központi hatalom avatkozott közbe. Annak ellenére, hogy a falvak többsége Kövendet támogat-

ta, egy 1844-es királyi rendelet Felvinc javára döntött, de így is csak egy év huzavona és kölcsönös bepanaszolások után kezdődhetett meg az építkezés.⁶ Felvincnek nem volt szerencséje: az 1848–49-es forradalom és szabadságharc során a közeli Érchegység román felkelői 1848 őszén elpusztították a helységet, és ennek során többek között a székházat is felgyújtották, így aztán itt az abszolutizmus éveiben előlről kezdődött a vita a székház ügyében.

A közigazgatás modernizálása

1848 után megkezdődött a közigazgatás átszervezésének és modernizációjának a folyamata, amely több évtizedig elhúzódott. Ebben a folyamatban egyértelmű az állam szerepe. Ahogy ezt a korszak egyik kutatója megfogalmazta: „A birodalom háromszázados történetének legsúlyosabb megrázkódtatását 1849 nyarának végén a császári udvar számára páratlanul kedvező pillanat követte: a levert forradalmak lökészerűen elindították a gazdaság és társadalom polgári átalakítását – s ezzel megteremtették a birodalom korszerűsítésének alapfeltételeit. (...) Bécs most már nagyobb akadályok nélkül kezdetet hozza a birodalom újjászervezéséhez, egységének megszilárdításához.”⁷ Ebben a folyamatba illeszkedett a neoabszolutizmus idején a hagyományos közigazgatási egységek – köztük a székek – felszámolása. Helyettük Erdélyt hat kerületre (District) osztották; a Székelyföld nagyobb részét az udvarhelyi kerületbe osztották be, Udvarhely székhellyel. A kerületek élén katonai parancsnokok álltak, az igazgatást nagymértékű centralizmus és bürokrácia jellemezte. A kerületi parancsnok vagy éppenséggel a katonai kormányzó nevezte ki a városok előljáróit; ekkor épült ki a városok rendőrsége, valamint a csendőrség is.⁸

A korszak egyik jeles kutatója írta: „A reform – az állam egészére nézve – Ausztriában 1867-ig, alapjában véve az egész időszakon keresztül, egy és ugyanazon célra irányult: a birodalom átalakítására – amely a nyugati államokkal való összehasonlításban nem egységes, és ezért régiesnek érzett struktúrákkal rendel-

kezett – egy kormányozható, egységes állammá. Ezért 1867-ig a modernizáció azonos jelentésű volt az egységesítéssel, centralizációval.”⁹

A neoabszolutizmus idején az állami beavatkozás fokozódott a városi élet minden területén. A Helytartóság (Statthaltereii) iratanyaga jól tükrözi ezt: 1851-ből találunk jelentéseket a berecki tervezett kaszárnyaépítésről,¹⁰ a csíkszeredai kórházépítésről,¹¹ ugyanitt a törvényszék átköltöztetéséről Csíksomlyóra, és a székház javításának jóváhagyására,¹² Sepsiszentgyörgyön szintén a kórház építésére,¹³ Székelyudvarhelyen egy híd építéséről a város határában és a mészáros céh kártérítési követeléséről,¹⁴ Székelykeresztúron a harangok visszaadásáról,¹⁵ Marosvásárhelyen egy ipariskola alapításáról, a református kollégiumhoz tartozó épület átalakításáról katonai kórházzá, a Királyi Tábla épületének javításáról, a malmokról stb.¹⁶

Ugyanakkor a közigazgatás és az igazságszolgáltatás különválasztását célzó intézkedések, a modern bírósági rendszer megteremtése, a határőrvidék felszámolása egyértelműen a modernizációt szolgálta. „Az állam- és közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, a pénz-, bank- és hitelügyekben, az oktatásban és a gazdaság széles területein akkor tették le a monarchia újjáépítésének alapjait.”¹⁷

1854-ben ismét átszervezték a közigazgatást: a hat katonai körzet helyett tíz kerületre, és ezen belül 79 járásra osztották Erdélyt az osztrák modell szerint. Marosvásárhely és Székelyudvarhely kerületi székhelyek lettek, ez utóbbi kerületben Csíkszereda, Gyergyószentmiklós és Székelykeresztúr járási székhelyek voltak; Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely a brassói kerület hasonnevű járásainak központjai voltak.¹⁸

Aranyosszék a kolozsvári kerülethez tartozott, a járási székhely pedig kezdetben Torockón, majd Bágyonban volt. 1857-ben Felvinc kérte a felsőbb hatóságokat, hogy tegyék át a járási székhelyt, vállalva, hogy újjáépíti a leégett székházat. Ennek érdekében a város 6.000 forint kölcsönt vett fel, de az elkövetkező években a székház tulajdonjoga körül ismét viták bontakoztak ki, és fény derült különböző visszaélésekre.¹⁹ Ennek ellenére 1860-tól a dua-

lizmus idejének újabb közigazgatási átszervezéséig itt működött a járási székhely.²⁰

Mindezek a járási és kerületi központok egyben az adóhivatalok, a csendőrség és más hivatalok székhelyei voltak. Székelyudvarhely és Marosvásárhely a kerületi törvényszékeknek is otthont adott, az utóbbi egy felsőbb törvényszéknek is. Az 1860-ban kibocsátott „Októberi Diploma” részben helyreállította az 1848 előtti állapotokat. 1861-ben felszámolták a járási és kerületi hatóságokat.

A kiegyezést követően egyre anakronisztikusabbá váltak a középkori állapotokat tükröző viszonyok. Egy jól működő modern állam keretei között elképzelhetetlen volt a különböző kiváltságok továbbélése, az ésszerűséget nélkülöző közigazgatási beosztás: az hogy például Sepsiszentgyörgy vagy Illyefalva esetében egyazon helységen belül egyes házak a „városhoz”, mások a „faluhoz” tartoztak, attól függően, hogy lakóik városi kiváltsággal rendelkeztek, vagy nemesek és ezek jobbágysai voltak. A „városiak” élvezték a városi kiváltságokat, míg a „falusiak” a szék fennhatósága alá tartoztak.

A közigazgatás modernizálását szolgálták többek között az 1870:XLII. tc. és az 1871:XVIII. tc. is. Az előbbi a szabad királyi és más kiemelten kezelt városokat törvényhatósági jogú városokként a vármegyékkel együtt szabályozta, míg az utóbbi alapján a többi város – az új megnevezés szerint a rendezett tanácsú városok – a községi törvény hatáskörébe került a nagy- és kisközségek mellett.²¹

A székelyföldi kiváltságos mezővárosok a törvény szerint kezdetben mind önálló törvényhatóságokká alakultak. Csíkszereda maga 1247 vagy Illyefalva az 1416 lakosával ugyanolyan törvényhatóság volt, mint bármelyik megye vagy nagyváros, és ugyanúgy képviselőt küldött az országgyűlésre – akárcsak az angliai „rotten borough”-k korábban –, mint amazok.²² Nemcsak közigazgatásilag volt ez abszurd, de némelyik helység anyagilag sem bírta a terhet. Egy újabb törvénynek kellett szabályoznia, most már véglegesen,

a városok jogállását. A rendezés előtti 73 magyarországi városból az 1876:XX. tc. alapján csak 26 maradt törvényhatóság.²³ A többség rendezett tanácsú várossá alakult át, más részük nagyközséggé minősült vissza, mint a vizsgált helységek közül Bereck, Illyefalva vagy Oláhfalva.

A dualizmus idején újjászervezték a *bíraskodási rendszert* is a modern állam szükségleteinek megfelelően. A folyamat – mint láttuk – már a neoabszolutizmus éveiben megkezdődött, majd az 1869:IV. tc. újólag kimondta a közigazgatás és bíraskodás szétválasztását, az 1871:XXXI. tc. alapján pedig újjászervezték a bíróságokat. Erdély azonban még hosszú ideig félig-meddig elkülönülő jogterületet képezett, itt az abszolutizmus idején hozott jogszabályok közül több érvényben maradt még egy ideig.

A Királyi Táblát a magyar szabadságharccal szembeni megtorlásul az osztrák hatóságok 1849-ben egy időre áthelyezték Nagyszébenbe, majd 1871-ben felebbviteli törvényszéket állítottak fel Marosvásárhelyen és Kolozsváron (1890-ben Magyarországon 11 ilyen intézmény működött). A törvényszékek alá általában 3-4 elsőfokú bíróság tartozott, de pl. a gyergyószentmiklósi törvényszékhez – amíg fel nem számolták – csak egyetlen egy. A 19. század végén négy törvényszék működött a Székelyföldön: Marosvásárhelyen, Csíkszeredában, Székelyudvarhelyen és Kézdivásárhelyen.

A törvényszékek működése ugyancsak hozzátartozott a központi szerepkör erősödéséhez, ezért nem csak presztízsszempontok miatt ragaszkodtak hozzá a városok. Csíkszereda 1874-ben azzal indokolta a városháza építését, hogy csak így válik lehetővé a törvényszék átköltözése Csíksomlyóról a „központi városba”.²⁴ A háromszéki törvényszék székhelye fölött ádáz küzdelem folyt Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely között. Mivel a megyeközpont Sepsiszentgyörgy lett, „vigaszdíjként” a törvényszéket Kézdivásárhelyre költöztették. Ebbe aztán Sepsiszentgyörgy nem akart belenyugodni: 1876-ban kérte az árenda csökkentését a szeszes italok kimerésére, azzal indokolva, hogy jelentősen visszaestek a bevételek a törvényszék elköltöztetése miatt.²⁵ 1877-ben a megyei vezetés

is támogatta Sepsiszentgyörgy kérését, a város a törvényszék visszaköltöztetése érdekében ingyen székházat és pénzügyi támogatást is felajánlott, de ennek ellenére sem érte el ekkor a célját.²⁶ A megyei vezetés támogatásával az első világháború előtt, 1913-ban aztán mégis sikerült áthelyeztetni a törvényszéket az akkor már gazdaságilag is meggyengült Kézdivásárhelyről Sepsiszentgyörgyre.

A megyeszékhelyből adódó előnyöket azonban nem mindegyik város ismerte fel. Csíkszereda, amelyik széki központ sem akart lenni, a megyeszékhelyi státusért sem lelkesedett kezdetben. A kortársak ennek kivívását Gecző Jánosnak, a város országgyűlési képviselőjének érdeméül tudták be: „Kizárólag az ő befolyásának tulajdonítható az, hogy Csíkszereda, akkori egyetlen város Csík megyében, a vármegye székhelyévé lépett elő, mert addig minden hivatal székhelye Csíksomlyó volt, s Csíkszereda maga az ő korlátolt és mindig féltékeny pugris felfogásával azelőtt nemcsak nem kívánt székhely lenni, sőt azt minden módon ellenezte. Sőt mikor már a Gecző János nagy utánjárására törvény intézkedett a székhely dolgában, akkor sem volt hajlandó egyetlen lépést is tenni a törvény végrehajtása iránt s még vagy tíz esztendő telt el, míg felülről jött rendeletre, a törvényhatóság Csíkszeredába bevonult.”²⁷ A vármegye-háza végül is 1888-ra készült el az ún. Vártéren, és ekkor végre méltó körülmények közé tudtak átköltözni a megyei hivatalnokok.

A közigazgatás modernizálása a *hivatalnokok* számának megugrásával járt. Az addigi patriarchális városvezetést egyre inkább felváltotta a szakszerű hivatalnokréteg. Ebben az irányban hatott a törvénykezés is, hiszen ez előírta, milyen követelményeknek kell megfelelnie egy rendezett tanácsú városnak: milyen hivatalokat kell létrehozni, mekkora fizetést biztosítani, szabályozta a hivatalok ügykörét stb. Ez a városi költségvetés megugrását, az állami függés növekedését is jelentette, de ugyanakkor egy szakszerűbb városvezetést is.

Az új tendencia azonban csak fokozatosan érvényesült és nem mindenhol egyforma intenzitással. A legkisebb város, Csíkszereda esetében az átalakulás hosszú ideig elhúzódott. A Tivai Nagy Imre visszaemlékezéseiből kibontakozó kép még a 19. század hetvenes-nyolcvanas éveiben is alig különbözik az egy

évszázaddal korábbi állapotoktól. Az idő itt mintha megállt volna. Íme, hogy írja le a városházát és a városi tanácsot: „Udvarán rakáson állottak az árus padok, kecskék, a pogácsás és cigány-pecsenyés asztalok, melyek heti és országos vásárok alkalmával a piacra kerültek. Minden trunkusnak joga volt ahhoz, hogy ilyen szükségleti felszereléseit a városház udvarán tarthassa, de viszont a városi tanácsnak is megvolt az a joga, hogy a gyűlések alkalmával ezen padokat és kecskéket a tanácsterembe vitethesse. Képviselőtestületi gyűlések alkalmával ezen padokon ültünk az előbb említett földszinti szobában, mely akkor gyűlés terem s egyúttal polgármesteri, tanácsosi és jegyzői iroda volt, sőt nyugvó órákban a két rendőr is elfért ott. (...)

Néhaj jó Jakab József, a jegyző, készen megírva hozta a jegyzőkönyvet, azt pontonként »tárgyaltuk«, de ami meg volt írva, az megírva maradt, mert mikor alispáni rendelet volt szőnyegen, akkor a trunkusok²⁸ a disznópásztor ügyét tárgyalták, aki reggel későn kel fel s nem is kürtől, mikor iskolaügyről volt szó, akkor Andrásdeákot, a harangozót szidták, mikor tegnap későn harangozott délre, vagy amiatt szónokoltak egyszerre tizen is, hogy a »vészen« rossz az út s a »borvíz útján« nem ásták ki a sáncot. A pogármester egy-egy pillanatra leszidta és lecsendesítette a lármázókat s akkor egy más tárgy következett. A jelenet ismétlődött egész addig, míg egyszer a polgármester kijelentette, hogy »vége a gyűlésnek, hazamehettek«! A jegyzőkönyvben egy jotta sem változott. A tagok kimenet még egyszer figyelmébe ajánlották a disznópásztort, a harangozót meg a rossz utat s azzal békésen pipázva haza mentek.”²⁹ Az idézetben említett polgármesternek, Eröss Eleknek, aki több évtizeden át állt a város élén, a sógora volt a város második embere, Orbán János rendőrkapitány.³⁰ Nem csodálkozhatunk hát, hogy a közjöveldmekről való elszámolás »még pátriarkálisabb volt»: „Ehhez tudni kell, hogy a képviselőtestület – sőt más bennfentesek is – minden tagja a közjöveldlemhez egyformán jogosultnak tudván magukat, a nyilvános haszonbérbeadás csak címet adott a vállalatnak s az valamelyik név alatt szerződésbe foglaltatott, de a haszon közös volt. Innen volt, hogy a haszonbérfizetést megelőző napok egyikén tartott közgyűlésen a haszonbérből mindig el kellett annyit engedni, amennyi a szerződésben kikötött és a kéznél levő pénzkészlet különbségét kitette. Az ilyen kérelmek állandó indokál az szolgált, hogy a bérleti évben sok eső vagy szárazság, marhadög, jégverés vagy árvíz miatt a falusiak nem látogathatták a vásárokat.”³¹

A bevétel szükségessége és a közvagyon illetén kezelése mellett a fizetés is csekély volt. Hosszú ideig a polgármesternek, kapitánynak és jegyzőnek egyaránt évi 300 Ft volt a fizetése. „Mikor a 80-as években a polgármester és kapitány fizetését törvény szabályozta, akkor közös egyetértéssel úgy segítettünk a törvény szigorán, hogy költségvetésileg beállítottuk a törvényes fizetést, de köteleztük a polgármestert és kapitányt, hogy a 300 frton felüli összeget ajándékképpen visszautalják a város kasszájába. Így is történt sok éven át.”³²

Az idézeteket még hosszan lehetne folytatni, de ennyi is elég az állapotok érzékeltetésére. Valószínűleg a rangjukat veszített településeken is hasonlóan folyhattak az ügyek. A '70-es évek elején például Gábor Imre, Bereck főbírája állandó panaszra adott okot, mert nem vagy csak nagy késéssel tett eleget a hivatalos felszólításoknak. A városokban azonban – amennyire ez egyáltalán a forrásokban tetten érhető – fokozatosan észrevehető volt az átalakulás. Az átmenet polgármester-típusát testesítette meg az a Császár Bálint, akit Mikszáth Kálmán is megörökített „Két választás Magyarországon” című kisregényében. Császár Bálint több mint három évtizeden keresztül volt a város főbírája, majd polgármestere.

„Ha csakugyan fejedelmi embernek születik, nyilván egész Európát megzavarta volna agyafúrt észjárásával, hálót szövögető elméjének finomságaival, s az emberi tulajdonok- és gyöngeségekre épített filigrán plánumaival, de János király, hála istennek, csak egy székely város, Szentandrás, polgármestere volt.

Hanem ott aztán megállt a maga lábán. Féken tartotta a gyeplőket, mint egy Napóleon. Nem szerették, de félték tőle, imponált nekik. Kegyetlen is volt, zsarnok is volt, de persze csak a maga kis hatáskörében.

Igen, János király egy született király volt, a régi zsarnokok kaptájára! Tessék elképzelni, mi lett volna belőle, ha a polgármesteri polc helyett egy guillotine-ja van, s az egy szál kékatillás hajdú helyett egy hadserege?

De a »ha« – csak ha. A valóság az, hogy ő így is erős és hatalmas volt, mindenféle zsírral megkent kezei messze kiérték a városka határából, s amennyi darab földet belát egy torony tetejéről nagyító üvegen

emberi szem, azon ő regnált valamely ügyes módon; ő vezette, befolyásolta az embereket, akár akartak azok utána menni, akár nem.”³³

Császár Bálint, akit a népnyelv Bálint császárnak nevezett, azonban a város fejlesztésére, szépítésére is nagy gondot fordított. A későbbi polgármester Gödri Ferenc, akkor még a város főjegyzője, 1891-ben, halála előtt egy évvel a következő tréfás verses köszöntőben felsorolta megvalósításait:

„Ősi városunkat végképp felforgatta,
Régi formájának már nyomát se hagyta.
(...) Itt városház, bazár, kolegyom és mások,
Egyiptomba való országos csapások,
Mind az ő művei, mikben nincs semmi jó,
Csak ezerszer átkos civilizáció!
S hála tenéked, oh, Magyarok Istene,
Hogy messze Egyiptom, mert még építene
egy Cheops gulát is városunk javára,
Eiffel tornyot kettőt Szentgyörgy piacára...”³⁴

Az ő munkáját folytatta tovább Gödri Ferenc, már teljesen az új, századfordulós polgármester típusa, akinek évi jelentéseit példaként állították a rendezett tanácsú városok polgármesterei elé. Gödri, ha szerényebb keretek között, de ugyanazt kívánta megvalósítani, mint Bernády György Marosvásárhelyen: egy modern, a civilizáció minden vívmányával ellátott várost akart létrehozni.

A hivatalnokok aránya

A dualizmus kori városfejlődés sajátosságai közé tartozott, hogy visszaszorult a kézműipar, s változott az ipari tevékenység városképző szerepe. A székelyföldi városokban a kézműipar sokáig tartotta magát, a Romániával való vámháború azonban végül is megpecsételte a sorsát. A gyáripar pedig ugyan megjelent a városokban, de igazi ipari centrum nem alakult ki. A városodás fontos forrása tehát a kiépülő polgári igazgatás „centrumigénye” volt: az intézményhálózat letelepítése, a katonaság elhelyezése. Az állami bürokrácia szerepe az urbanizációban Európa más részein

is ismert.³⁵ Németországban 1870 után szintén tetemesen megnőtt a hivatalnokok száma, és a városvezetés egyre inkább szaksterűsödött és bürokratizálódott. Freiburgban például 1870-ben 32 városi hivatalnok volt, 1890-ben 127, míg 1905-ben már 331. Ezzel arányosan növekedtek a városi kiadások és az adó mennyisége is.³⁶

A megmaradt városok fejlődését kedvezően befolyásolta, hogy – Kézdivásárhely és Gyergyószentmiklós kivételével – megyeszékhelyek lévén, az összes fontos hivatal itt összpontosult: a vármegye törvényhatósága, a kir. törvényszék és ügyészség, a telekkönyvi hivatal, az állami építészeti, az erdészeti hivatal, az adóhivatal, a pénzügyigazgatóság, a számvevőség, a tanfelügyelőség, a csendőrpáncsnokság, a posta-, telefon- és távirdahivatal stb. Ez a hivatalnokok számának folyamatos növekedésében is kifejezésre jutott.

A hivatalnokok aránya 1857-ben és 1910-ben³⁶

Helység	Hivatalnokok aránya 1857 (%)	Hivatalnokok és értelmiségiek aránya 1910 (%)
Marosvásárhely	6,86	9,30
Székelyudvarhely	10,86	7,70
Csikszereda	6,40	12,76
Sepsiszentgyörgy	4,70	8,72
Kézdivásárhely	6,01	8,86
Gyergyószentmiklós	3,53	5,04
Székelykeresztúr	3,12	7,70
Nyárádszereda	7,23	13,13
Illyefalva	1,04	2,05
Bereck	6,97	2,35
Felvinc	1,19	5,76

Mint a fenti táblázatból kiderül 1857-ben a hivatalnokok aránya a legmagasabb Székelyudvarhelyen, amely város a katonai körzet, majd a kerület székhelye volt. Jóval az erdélyi átlag (2,4%) fölött

volt még ez az arány Marosvásárhelyen, Csikszeredában, Kézdivásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön, míg például a minden városi funkciót nélkülöző Illyefalván mindössze 1% volt a hivatalnokok aránya. Magyarázatra szorul azonban Nyárádszereda és Bereck magas értéke. Elég azonban ha megnézzük az abszolút számokat – Bereckben 24, Nyárádszereda 11 hivatalnok működött –, hogy lássuk, a statisztika torzításáról van szó. Nyárádszeredának csekély volt a lakosság száma, Bereck esetében pedig a lakosság lélekszámahoz képest meglepően kevés volt a foglalkoztatottak száma.

Az 1910-es népszámlálás alkalmával a hivatalnokok az ún. szabad foglalkozásúakkal (nagyreszt értelmiségiekkel) egy rovatba kerültek, de ezek együttes aránya is fontos mutatója az urbanizációs szintnek. Az arány most Csikszeredában volt a legmagasabb, a legkisebb megyeszékhelyen. Az itteni arányok magyarországi viszonylatban is magasnak számítottak. Érdekes a városi rangjukat elvesztett települések helyzete. Akárcsak egy fél évszázaddal korábban, Nyárádszereda járási székhely lévén a szükséges létszámú hivatalnok és értelmiségi a csekély számú lakossághoz viszonyítva kiemelkedően jó arányt adott. Ugyanez mondható el Székelykeresztúrról is. A népszámlálás idején három éve városi rangot kapott Gyergyószentmiklós mutatói az egy évtizede ezt elvesztett Felvincével állnak egy szinten, míg a többi visszaminősített helység arányai e tekintetben is tükrözik falusias jellegüket.³⁸

A hadsereg szerepe

A 19. század közepéig a hadsereg jelenléte egyértelműen terhet jelentett a lakosság számára, amelytől mindenáron szabadulni szerettek volna. A 19. század '60-as éveiben még tartotta magát ez a szemlélet, érthető pszichológiai okokból, ha meggondoljuk, hogy a kényszerbeszállások, a katonaság élelmezése, a szállítások mekkora terhet jelentettek a Habsburg-uralom előző másfél évszázada alatt, és az ellentétet még tovább mélyítették az 1848–49-es szabadságharc eseményei. 1861-ben a székelyudvar-

helyi magisztrátus megpróbálta – sikertelenül – elérni a katonaság és a csendőrség áthelyezését, mivel „nehéz terhet” jelentenek a lakosság számára, amelyek többsége – mint írták – kézműves és a vásárokat járja.³⁹ Ugyanabban az évben Marosvásárhelyen a katonaság éjjeli őrjárait kifogásolták, és a katonaság és a civilek közti összecsapásokkal riogatták a hatóságokat.⁴⁰

A dualizmus idején viszont gyökeresen megváltozott a helyzet és a városok hozzáállása: a katonaságban egyre inkább jövedelemforrást, az urbanizációt elősegítő és a biztonságukat növelő tényezőt láttak. Most megfordult a helyzet: a városok kérték és az állami hatóságok utasították vissza nagyobb létszámú katonai egységek elhelyezését. 1876-ban Sepsiszentgyörgyön felmerült az ötlet a legalább egy zászlóaljából álló helyőrség elszállásolására alkalmas laktanya építésére. 1878-ban a városi tanács meg is szavazta a kaszárnya számára a pénzalap létesítését, de hiányzott a hadügyminisztérium jóváhagyása. 1878-ban Háromszék vármegye hatósága is kérte helyőrségek létesítését Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen; Csíkvármegye pedig egy zászlóalj elhelyezését Csíkszeredában, egy fél zászlóaljt pedig Gyergyószentmiklóson. A Belügyminisztérium által is támogatott kérelemben hangsúlyozták, hogy ez az érintett városok kívánsága, és ennek érdekében anyagi áldozatokat is hajlandóak vállalni.⁴¹ Ez az óhaj azonban nem mindenhol teljesült. 1910-ben a katonaság aránya a kereső lakosságon belül igen magas volt Marosvásárhelyen (14,3%) és Csíkszeredában (9,5%), 6% körül mozgott Székelyudvarhelyen és Kézdivásárhelyen, míg a többi város esetében jelentéktelen volt.⁴²

A városok eladósodása

A dualizmus kapcsán még egy érdekes jelenségre kell kitérnünk: a városok eladósodásának kérdésére. Az előző időszakban a tanulmányozott helységeknél csekély anyagi erejük volt, de a költségvetésük is ehhez igazodóan igen szerény volt, a patriarchális igazgatás nem is kívánt meg mást.⁴³ Gyökeresen megváltozott

a helyzet azonban a dualizmus korában: nőtt a városok vagyona és anyagi ereje, a költségvetésük is nagyságrendekkel lett nagyobb, de ezzel együtt a deficit, az eladósodás is nőtt. A helyzet az első világháború előtt egyre rosszabbodott, az eladósodás aggasztó méreteket öltött.⁴⁴

Megmutatkozott ugyanakkor a lényeges különbség a települések különböző kategóriái – elsősorban a városi rangjukat megőrzött és az azt elvesztett helységek – között. A különbségekre jól rávilágít az egyes helységekből a virilisták által fizetett legalacsonyabb adó is: 1872-ben Marosvásárhelyen ez 108 Ft volt, Székelyudvarhelyen 66 Ft, Sepsiszentgyörgyön 38 Ft, míg Illyefalván 19 Ft és Oláhfaluban 6 Ft.⁴⁵

Ez az állapot nem egyedül a Székelyföld városaira volt ugyan jellemző, de jól mutatja az itteni felemás urbanizáció és polgárosodás ellentmondásait. Annak ellenére, hogy az uralkodó ideológia a liberalizmus volt, az állam fokozott mértékben volt kénytelen beavatkozni a városok életébe, és a városok is egyre nagyobb mértékben vették igénybe az állami segítséget. A modern közigazgatás jóval nagyobb hivatalnoksereg eltartását követelte meg, ezekkel a megnőtt igényekkel és a megnövekedett bürokráciával egymaguk nem tudtak elboldogulni. Ez a jelenség különben az egész Monarchiában, de Németországban is ismerős, kiterjedt szakirodalom foglalkozik vele.⁴⁶ A kölcsönökre alapozódott minden nagyobb beruházás is: a közüzemek, kórházak, iskolák, az impozáns középületek, az utcák aszfaltozása stb. Erre a legjobb példa Marosvásárhely esete a Bernády-érában. Az intézmények működtetése is egyre inkább az államra hárult, ez különösen az iskolák esetében szembetűnő. Mindaz tehát, amit a városiasodás felgyorsulásaként érzékelünk, jelentős mértékben az állami beavatkozásnak volt köszönhető.

Az állami segítséget a városok azonban nem érezték kielégítőnek. Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi polgármester az 1900. év végén mérleget vont: a vasútra 20 évig vártak és akkor is csak szárnyvonalat kaptak, a főgimnázium építkezésére 166 ezer koro-

nát adtak, ezután még 80 ezer korona adóssága van a városnak, bár kaptak 32 ezres államsegélyt is, a községi iskolákat 1897-ben államosították, de a szerződés értelmében az építkezések újabb 120 ezer korona adósságot jelentenek, ugyancsak hozzájárult a város anyagilag a tanítóképző létesítéséhez, a méntelep számára új telket vásárolt, tulajdonképpen csak a dohánygyárat fogják ingyen kapni. A családottság hangja is szól, amikor levonja a következtetést: „e támogatások még maig sem érték el azt a mértéket, melyre rendkívül fontos és nehéz, exponált szerepünknel s földrajzi elhelyezkedésünknel fogva és mint az erdélyi magyarságot fenntartó székelységnek egyik fontos emporiuma méltán számíthatunk, sőt amelyet joggal meg is várhattunk volna, mégpedig nem is annyira a magunk, mint legfőképpen épp a magyar állam jövőjének érdekében.”⁴⁷ Ahogy ezt más alkalommal a képviselőtestület is megfogalmazta: „szegény székely városunk a múltban a magas kormány mostohagyermeké volt s így kizárólag önjerejére volt utalva”.⁴⁸ A program azonban, amit felvázolt a „mi kis székely városunk” számára, a csupa nagybetűs haladás volt.

A városállomány átalakulása

A 15. században kialakult és a fejedelemség korában megszilárdult erdélyi, ezen belül is a székelyföldi városállomány – a második világháború utáni állapotokat nem számítva – a dualizmus idején szenvedte el a leggyökeresebb átalakulást. Azok a helységek, amelyeknek városi rangja pusztán jogi kiváltságaiakon alapult, kirostálódtak, és csak a tényleges közigazgatási, gazdasági és/vagy kulturális funkciót ellátó települések maradtak meg a városok sorában. Az átszervezés, bár állami, adminisztratív döntés következménye volt, mégis „igazságosnak” mondható, hiszen objektív kritériumokon alapult.

Az 1750. évi nagyon részletes és megbízható összeírás alkalmával elkészítették a városok classificációját is. Az I. classisba csak Brassó és Nagyszében kerültek, a II. osztálybeli 10 város között

volt Marosvásárhely is, a III. osztályba pedig szintén 10 települést soroltak, köztük Székelyudvarhelyt, Kézdivásárhelyt és Gyergyószentmiklóst. A beosztást készítő hivatalnokok szerint Erdély többi városa vagy mezővárosa nem érdemli meg ezt a nevet.⁴⁹ Egy, az 1857. évi népszámlálás alapján készült komplex elemzés – amely kvantitatív és kvalitatív jellemzők segítségével állított fel hierarchiát – is kimutatta, hogy a kiváltságos mezővárosok közül Bereck, Szentegyházasoláhfalu és Illyefalva, az egyszerű mezővárosok közül pedig Nyárádszereda „egyáltalán nem városi” településnek minősült, ez volt a helyzet Felvincel is, bár ez utóbbi nem szerepelt a listán.⁵⁰ Székelykeresztúr esetében nem ennyire egyszerű a helyzet, itt a döntő tényező az lehetett, hogy a helység egyszerű mezőváros volt, nem pedig kiváltságos „taxás hely”. Gyergyószentmiklós pedig, amely az örmények 17. századi betelepítése nyomán indult igazán fejlődésnek, és a 18. század közepétől egyre gyakrabban említették mezővárosként a források, bár a 18-19. században nem kapott kiváltságokat, városias voltának elismeréseként 1907-ben hivatalosan is városi rangra emelkedett. Gyergyószentmiklós különben már 1868-ban kérte várossá való alakulását. A visszaállított Főkormányzék egy közigazgatási és törvénykezési tanács és a rendőrség felállítását célszerűnek találta, de a helységet továbbra is a szék főkirálybírójának felügyelete alatt hagyta volna, „minthogy az egészen önálló külön független autonómiával bíró ez országrészben különben is igen számos apró kis helységek szaporítását – a helyes igazgatás érdekében ezen Kormányzék célszerűnek nem látja.”⁵¹

Szintén Sonkoly Gábor végezte el az erdélyi városrendszer elemzését a 18. század eleje/közepe és 1857 között.⁵² Ő különböző szempontok szerint és különböző időmetszetekben vizsgálta Erdély egyik vagy másik szempont szerint városnak minősülő településeit. Megállapítása szerint az erdélyi városok növekedése jelentősebb volt a 18. század második felében a 19. század első feléhez képest, azonban a 19. század első felében fontos struktúraváltás ment végbe. Ez leginkább a népességszám növekedésében

mutatkozik meg. A 18. század közepe és a 19. század közepe között a legtöbb város helye alig változott a hierarchián belül, bár Sonkoly is felhívja a figyelmet, hogy „a formai változás itt minden bizonnyal tartalmi változást feltételez”.⁵³ A bennünket érdeklő egyik legfontosabb változás, hogy Marosvásárhely felzárkózott a nagyvárosok – Brassó, Nagyszeben, Kolozsvár és Beszterce – közé, Kolozsvárral együtt élénkebben fejlődött, mint a szász városok. A másik változás, hogy Erdélyt egyre egyenletesebben terítették be a városok, és ezen belül a Székelyföldön a 19. század második harmadában került be több település is a „középváros” kategóriába. Ha a városok sorrendjét szemléljük a városi mutatók alapján,⁵⁴ akkor a kép meglehetősen sötét a székely városok számára: Marosvásárhely az első, Székelyudvarhely a második, Kézdivásárhely, Gyergyószentmiklós és Csíkszereda a harmadik, Sepsiszentgyörgy a negyedik kategóriában található („alig városinak” minősítve). Ha azonban a hierarchiában bekövetkezett változásuk alapján⁵⁵ nézzük meg a városokat, akkor több is közülük (Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy) sokkal jobb helyezést ér el: városi mutatóik érezhetően javultak a 18. század közepe és a 19. század közepe között.

1867-tel megszűnik az a keret, amelyben eddig „mozogtunk”, Erdély unióját követően fokozatosan felszámolták a székeket is, tehát a Székelyföldről is inkább csak mint néprajzi tájegységről beszélhetünk ezután. Ezzel nyilván megszűnik a „székely város” kategória is. Ennek ellenére – mint már a bevezető fejezetben jeleztem – nem érdektelen megnézni, hogy mi is történik ezekkel a településekkel a továbbiakban.

A dualizmus korszakára nézve a magyarországi városhálózat stabilitását elemezve Kajtár István is arra a következtetésre jutott, hogy a városok alsó mezőnye meglehetősen labilis volt. 1880 elejére a rendezett tanácsú városok kb. 65%-nak változott meg legalább egyszer a jogállása. A magyarországi városhálózatra általában is érvényes az a nagy átrendeződés, ami az erdélyire, és ezen belül a székelyföldre: az 1869-ben Magyarországon létező 175 városból 1900-ra 130 maradt, 1910-re a számuk 139-re

emelkedett. Ebben az időszakban 56 település elvesztette városi rangját, 24 községből város lett, míg 4 helységnek sikerült visszazerezni az elvesztett városi státust. Az 1880-as években a törvényhatósági jogú városok 3/4-e előzőleg szabad királyi város, a fennmaradó rész pedig oppidum volt. A rendezett tanácsú városoknak 1/3-a szabad királyi város, 57%-a mezőváros, 10%-a község volt a rendezés előtt. 1870–76 között a városok 3/4-e változtatta meg legalább egyszer a státusát: 34 város csak egyszer, 19 város kétszer is. A 25 helység közül, amely 1848 előtt nem volt szabad királyi város, de 1870-ben törvényhatósági rangot kapott, csak 6-nak sikerült ezt megőrizni 1876 után. Az újrendeződött városhálózat alapját továbbra is a kisvárosok képezték: 1910-ben a magyarországi városok 35%-nak 20-100 ezer közti lakosa volt, 63,5%-nak pedig 20 ezer alatt.⁵⁶

A városi rangjukat megőrzött települések közül a fentebb idézett, az 1857. évi népszámlálás alapján készült elemzés szerint csak Marosvásárhely szerepel a „teljesen városi” települések között, Nagyszeben, Kolozsvár és Brassó mögött a negyedik helyen Erdélyben. A következő, „nagyon városi” helységek csoportjában a 12 erdélyi város közül Székelyudvarhely az első, Kézdivásárhely pedig az utolsó helyen áll. Sepsiszentgyörgy, Gyergyószentmiklós, Csíkszereda és a visszaminősített Székelykeresztúr csak az „elégé városi” kategóriába sorolódott.⁵⁷ A dualizmus időszakára Beluszky Pál végzett hasonló elemzést, szerinte a magyarországi városok hierarchiájában Marosvásárhely a 23. helyet foglalta el, hiányos szerepkörű fejlett megyeközpontnak minősülve, Székelyudvarhely a 46. volt, Csíkszereda az 50., mint megyeszékhely-szintű városok, Sepsiszentgyörgy mint részleges szerepkörű megyeszékhely a 64., Kézdivásárhely pedig a 80., mint középváros.⁵⁸

Összehasonlítva tehát a 18. század és a 19. század első felének, valamint a dualizmus korának székelyföldi városállományát: az első periódusban egy szabad királyi várost (Marosvásárhely), hét kiváltságos ún. taxás helyet (Sepsiszentgyörgy, Illyefalva, Kézdivásárhely, Bereck, Csíkszereda, Székelyudvarhely és Oláhfalva),

valamint négy egyszerű mezővárost (Felvinc, Nyárádszereda, Székelykeresztúr és Gyergyószentmiklós) találunk, tehát összesen tizenkét városi települést. Ebből 1876 után egy törvényhatósági jogú város (Marosvásárhely) és négy, majd öt rendezett tanácsú város (Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Csíkszereda, Székelyudvarhely, 1907-től Gyergyószentmiklós is) maradt. A jogi értelemben vett városok száma tehát a felére csökkent, az egykori Aranyosszék és Keresztúr fiúszék teljesen város nélkül maradt, az egykori Maros, Kézdi és Sepsi székekben pedig csak egy-egy település tartotta meg városi rangját. Amennyire egyáltalán össze lehet hasonlítani: a Habsburg Monarchia fejlettebb tartományai-ban már a 19. század első felében felgyorsult az urbanizáció és megkezdődött a városhálózat átalakulása, megjelentek az ipari városok,⁵⁹ addig Erdélyben ez a folyamat csak késve indult be, a század végére, és az új ipari központok kialakulása is jóval kisebb mértékű volt, sőt a Székelyföldről ez majdnem teljesen hiányzott.

Erdélyben 1850-ben a székelyföldi településeknek 2,5%-át tették ki a városok, a vármegyékben 2,1%-át, míg a szász székekben a helységek 8,5% volt város, és ez az arány 1876 után tovább romlott a Székelyföld hátrányára.⁶⁰ Az 1890–1910 közötti két évtized gyors urbanizációja sem tudta eltüntetni a regionális különbségeket: 1910-ben Erdély lakosságának 12,7%-a lakott városokban – az egykori szász székekben ez az arány 22,1%, míg a Székelyföldön mindössze 7,3% volt.⁶¹ Ezt ellensúlyozta némileg a városi népesség számának emelkedése és a városi civilizáció terjedése.

6.2. Az állam és a helyi autonómiák viszonya

A vizsgált időszakban az első komoly összeütközés az állam és a helyi autonómiák között II. József idejére esik. A felvilágosodás eszméitől áthatva ő volt az, aki folytatva anyja, Mária Terézia reformjait, új, egységes alapokra kívánta helyezni birodalmát. E fejezetben nem kívánok kitérni a jozefinizmus ismertetésére és értékelésére, ezt mások már elvégezték; a felülről jött, erőszakos

úton bevezetett reformok azonban élénk tiltakozást váltottak ki a Székelyföldön is. Tulajdonképpen Erdélyben is kívánatos lett volna a kormányzás és közigazgatás racionalizálása, a bíraskodás és a közigazgatás elválasztása stb., de ez egyúttal a rendi nemzetek és a különböző közösségek privilégiumait sértette. Ez a folyamat, amelynek során a középkori eredetű városi autonómiákat alárendelték az állami bürokráciának nyugatabbra már korábban végbe ment.⁶² Németországban csak a nagyobb birodalmi városoknak sikerült megőrizniük önkormányzatukat.⁶³ Franciaországban a forradalom idején a sok helyi autonómiát szörnyűségként, „törvényes káoszként” felszámolásra valónak ítélték.⁶⁴ A lengyel városok öngazgatását is felszámolták vagy korlátozták mindhárom államban – Poroszországban, Ausztriában és Oroszországban – Lengyelország felosztása után.⁶⁵ A Habsburg Birodalmon belül Csehországban a folyamat jóval korábban megkezdődött: a 17. századtól folyamatos volt a beavatkozás a városok életébe. Ez megnyilvánult a városi tisztségviselők választásába való beleszólásba, a pénzügyek fölötti ellenőrzésben, a városi jog uniformizálásában stb., és ez a folyamat csak kiteljesedett II. József idejében.⁶⁶ Magában az osztrák tartományokban is annyira felszámolták a középkori eredetű lokális autonómiákat, hogy majd a 19. század '60-as éveiben a liberális törvényhozásnak egészen más alapokról kellett indulnia.⁶⁷

Mindent egybevetve II. József reformjai hozzájárultak „az erdélyi társadalom valóságos polarizálódásához és egy olyan mértékű passzív rezisztencia kialakulásához a helyi hatóságok részéről, amely csaknem megbénította a közigazgatást”.⁶⁸ A jozefinizmussal szembeni ellenzékiességben a „konzervativizmus és az új igények elválaszthatatlanul keveredtek”.⁶⁹ Ez különösen a *Restitutionsedikt* után vált érzékelhetővé. 1784-ben Erdély területét 11 megyére osztották, felszámolva a hagyományos közigazgatási egységeket, majd 1790-ben visszaállították a régi állapotokat.

A székelyföldi városok is nagy örömmel fogadták „régis szabadságuknak helyre állítását”, amikor értesültek II. József rendeleteinek visszavonásáról. A Gubernium elrendelte „minden helységbeli

Magistratusoknak azon állapotban való visszaállítását, mely 1780-ik esztendőben fennállott”, hogy „a máris sok helyen tapasztalt egyenlenségek és ezek által következhető hátramaradás a királyi és közönséges szolgálatban, nem különben az igazság kiszolgáltatásában eltávoztassanak”.⁷⁰ Ennek nyomán megtörtént a bíró- és tanácsstagok választása, de a városok régi sérelmeiket is orvosolni kívánták. Az udvarhelyiek az adószedés jogát kérték vissza, és meg is választották a perceptort.⁷¹

A marosvásárhelyiek egész sérelmi listát mellékeltek, miután „földig leereszkedett háládatossággal” köszönték meg a régi jogaikba való visszahelyezésüket. Legelőször is azt sérelmezték, hogy a *Restitutionsediktről* őket külön nem értesítették, „holott ezen Nagyfejedelemségben az egyik Statust a szabad királyi városok tészik, a minémű ezen város is”, azután „nékünk privilégiumaink ellen a más statusokból inspectorok rendeltettek, melyből mindannyiszor romlásunkat s privilégiumunk nyilván való megsértését kellett éreznünk, holott ellenkezik a statusoknak és rendeknek egymáshoz való kötelességekkel, hogy egyik status a másiknak inspectora légyen”.⁷² Továbbá felsorolták, hogy elvették tőlük a pallosjogot, a szabad választás jogát, mert „közinkben külső ú. m. marosszéki és nemes Kükküllő vármegyei személyek akaratunk ellen és választásunk nélkül tisztékké tétettek”, akaratuk ellen felmérték határukat és összeírták a jószágot, mindezt tetemes költségükre, összeírták a lakosságot, bevezették a telekkönyvet, mely által „az adás és vevésbeli törvényes szokásunk elrontatott”, átalakították a hivatalokat: a szenátorok száma csökkent, és új hivatalokat hoztak létre, mint a polgármester és a főkapitány, „constitutióinknak és törvényeinknek világos megszegésével Új Törvényes Rend (Judiciarius Ordo) és Taxalis Ordo hozattak bé közinkbe”, az örményeknek és a románoknak *ius civitatis* adtak, a katonaság számára kirótt természetbeni adó elviselhetetlen, nem rendelkezhetnek szabadon a város allodiális cassájával, a „Politizáj instructiók” a szabadságukban korlátozzák őket, a Királyi Tábláj elköltöztették a városból, a város közhelyét az ún. Cigánymezőt „a magyar hazafiaknak azelőtt az aránt lett kérések megvetésével” eladták a németeknek, más közhelyeket is elárvereztettek, a német nyelv használata is „elviselhetetlen tereh lett volna”, és a lista még folytatódik a vásárral, a borkiméréssel, a „conduit listával” stb. kapcsolatos panaszokkal.⁷³

Marosvásárhely esetében a helyzetet bonyolította, hogy mint már annyiszor, most is felszínre kerültek az ellentétek egyrészt a főbíró és a szenátorok, másrészt az esküdt közönség között. Az utóbbiak, valamint a céhek egy gyűlésen elhatározták a főbíró menesztését, és e célból küldöttséget indítottak a Guberniumhoz. A főbíró, Aranka Györgyöt az előző rendszer túlbuzgó kiszolgálásával és visszaélésekkel gyanúsították. Ráadásul felrótták neki, hogy nemesi származású lévén, a város kiváltságai ellen a nemeseknek kedvez.⁷⁴ Ennek alátámasztására mellékeltek a főbírónak egy kérvényét, amelyben a városi házzal bíró nemesek esetében a főpénz (*capitis taxa*) eltörlését kérte, mondván, hogy a nemesség az a „drága kincs”, amelynél „egy hazája tökéletességében gyönyörködő hazafi is nevezetesebbre nem törekedhetik”.⁷⁵ A nemesség és polgárság harca – mint láttuk – végigkísérte e városok történetét is, sok helyen 1848 után is eltartott még egy ideig, amíg a harc nyugvópontra jutott.

A fentiekből is kiderül, hogy a székelyföldi városok esetében a jozefinizmussal szembeni magatartásban a konzervativizmus, a rendi szemlélet dominált, az újításokat gyanúval szemlélték, a reformokat mindenestül elvetnék: különösen a lokális jog, a privilégiumok megsértése az, amit sérelmeznek, valamint az „idegenek” (örmények és románok) beemelését a polgárok közé, és ezzel a hagyományos városi társadalom bomlasztását.⁷⁶ Érdekes a rendi és a modern nacionalizmus keveredése is az érvelésben.

1848 e városok életében is korszakhatárt jelentett. Ekkor kezdődött meg azoknak a reformoknak a sora, amelyek végül is gyökeresen átalakították e települések szerkezetét (is). A legfontosabbak kétségkívül a jobbágyfelszabadítás és a határőrség felszámolása voltak. 1848 után egy kb. három évtizedes átmeneti időszak következett, amikor sor került többek között a közigazgatás átszervezésére. E települések elvesztették középkori kiváltságaikat, és a modern állam betagotha az új struktúrákba. Az átalakulás nem volt zökkenőmentes. A modernizáció egyben az állami beavatkozást is erősítette, és a jogi egységesítés irányába hatott.

A levert forradalom után az osztrák önkényuralomnak nem kellett tekintettel lennie a fennálló jogrendszerre, így kísérletezhetett az elavult közigazgatási rendszer felülről jött, erőszakos

modernizálásával és racionalizálásával, míg az „Októberi Diploma” részben helyreállította az 1848 előtti állapotokat. Mint már annyi esetben – például II. József intézkedéseinek visszavonása után –, ezúttal is az erőszakolt centralizációra visszahatásként az inga az ellenkező oldalra lengett ki: a konzervatív helyi erők a rendi viszonyok teljes restaurálását szerették volna elérni.

Bár az „Októberi Diploma” és a „Februári Pátens” kibocsátása a neoabszolutizmus végét jelentette, és az uralkodó 1861. szeptemberére elrendelte az erdélyi országgyűlés összehívását, ezzel még korántsem zárult le a küzdelem a központi hatalom és a magyar ellenzék között. Erdélyben a passzív ellenállás egyik megnyilvánulási formája, hogy sorra lemondanak tisztségükről a gubernátor, a magyar főkormányiszéki tanácsosok, a főispánok, a székely székek főkirálybírái, valamint a megyék és székek tisztikara, és ezzel kezdetét veszi a provizórium időszaka. Székelyudvarhelyről 1862 februárjában a főbíró azt jelentette a tartományi biztosnak, hogy nem történt semmi a sorozás terén, „ugyanis miután a felséges királyi kormánynak – a katonasorozás, bélyegdíj, adó és osztrák törvény aránti rendeleteit – mint alkotmányos állásunkkal s letett eskünkkel ellenkezőket nem teljesíthettük, mind én, mind pedig a tks. tanács hivatali állásunkról leléptünk”, az új tisztviselőket pedig még nem nevezték ki.⁷⁷ Kézdivásárhely is azt sérelmezte, hogy „városi hatóságunk független állása mint egy lassú, észrevétlen rendelkezési gyakorlat által kezdetik megcsoorbítani”.⁷⁸

Az 1863–64-es választásokon a magyarok és székelyek is részt vettek, de képviselőiket nem küldték el az országgyűlésre, így aztán a választások – többszöri megismétlésük ellenére – sem jártak sikerrel. Az ellenállás fő fészke a Székelyföld és az itteni városok voltak. A választásokon erős kormányzati nyomás érvényesült. Fenyegetéssel, ígéretéssel, minden eszközzel próbálták a szavazókat jobb belátásra téríteni. Csíkszék adminisztrátora egy beszédben így próbálta meggyőzni Csíkszeredában a szavazókat: „Hogy a kepe, főadó elengedését, katonáskodási idő leszállítását, a majorsági birtokoknak az álladalom által leendő megváltását,

hitelintézet, vasutak, s ezek útján a nép boldogságának, könnyebb életmódjának biztos kilátását ígérem, (...) s hogy az imént általam elősorolt boldogságokat a nép még nem élvezheti, annak a nemesség és a papság az oka.”⁷⁹ Érdekes ebből a szempontból a székelyföldi városok szerepe, ugyanis a Székelyföld és a magyar városok képezték a magyar liberális tábor fő bázisát, bár indítékaikat többnyire nem a liberális ideológia talaján kell keresnünk.⁸⁰

A neoabszolutizmus korszakának lezárultával tehát visszaállították a régi közigazgatási beosztást, és a kiváltságos helyek is formálisan visszanyerték autonómiájukat. 1861-ben a Főkormányiszék felszólította a megyéket, székeket és városokat, hogy „az alkotmányos átalakulásnak ez országban keresztülvitelére nézve halaszthatatlanul szükséges az, hogy a hazai részint szabad királyi és mezővárosok, taxális helyek saját alkotmányos hatáskörük tettelegesen visszaállítása végett törvényeink értelmében szerveztesenek”⁸¹. Továbbá utasították a székeket és megyéket, hogy gondoskodjanak, hogy az átszervezés és tisztújítás minden szabad királyi városban és taxális helyen menjen végbe, és az eddigi császári-királyi hivataloktól a „közrományok, ...főleg az árvai és letéti pénzek átadassanak az illetékes hatóságoknak”.⁸²

A városok ezt nagy örömmel és megkönnyebbüléssel vették tudomásul, de a választók és részben a helyi politikai elit is a teljes restauráció híve volt, mindenestül az 1848 előtti viszonyokat akarták visszaállítani. Ez nehéz helyzet elé állította a központi hatóságokat: az alkotmányosság talaján állva ők maguk is első lépésként a restaurációt tűzték ki célul, azonban a neoabszolutizmus idején egy sor, a modernizációt elősegítő intézkedés is született, amelynek hasznosságát ők maguk is belátták. A székelyföldi városok esetében a legnagyobb gondot az egy településen belül 1848 előtt létezett különböző jogállású közösségek kérdése okozta. A neoabszolutizmus idején a közigazgatás racionalizálásának folyamatában ezeket felsőbb utasításra egyesítették, most egy részük ismét a szétválást szorgalmazta.

Székelyudvarhelyen 1861. május 22-én ült össze a szervezési és tisztújító gyűlés. Tanulságos magának a gyűlésnek a lefolyását és retorikáját is röviden ismertetni. A polgármester, Solymossy Károly elnökölt, és a beszédét a következő szavakkal nyitotta meg: „székely anyavárosunk ősi alkotmányos jogába visszahelyeztetett”. Ezek után felolvasta a Főkörmányszék április 16-i, a városok szervezésére vonatkozó rendeletét. Majd a különböző formások lebonyolítása után „eljenzések közepette” Daniel Gábor, udvarhelyszéki főkirálybíró vette át az elnöklést. Beszédében kifejtette, hogy „hazánk üdve csak a 1847/8-i törvényeink élvezetésébe keresendő, (...) úgy e tisztelt város lakóinak is véleménye attól – úgy hiszem – nem eltérő”, sőt ezek felől az „európai alkotmányos országok közvéleménye kedvezőleg nyilatkozott”, majd így folytatta: „és méltán mert az a kor szellemét felfogva kiváltságait nagylelkűleg félredobta s az egyenjogúság elvét kimondva alkotmányunkat tágasabb alapra fektette”, végül szerinte a városok jövője is a Magyarországgal való egyesülésben van.⁸³ Ezek után felolvasta a Főkörmányszék rendeletét, ezt ugyan tudomásul vették, de csak a nehéz és kivételes helyzetre való tekintettel. Eddig a város „ősi alkotmányos állása és szabadalmi s kiváltsági alapján függetlenül választotta tisztjeit”, s bár ettől az előző időszakban meg volt fosztva, kikötik, hogy a beavatkozás ne legyen precedens s „tisztválasztási mintául ne szolgáljon”. Ezek után a régi tanács és személyzet ünnepélyesen leköszönt, majd a tisztújítás a magyarországi országgyűlés által 1847–48-ban elfogadott XXIII. törvény alapján ment végbe. A gyűlésen egy volt nemes indítványozta, hogy a város „az 1848-ik év előtti azon állására, miszerint ennek egy bizonyos része, mely nemesi résznek neveztetett, a városi résztől külön választassék”, de ez az indítvány „általános többséggel elvetetett, és határozatilag kimondatott a város egysége, és ennek alapján szervezése is”.⁸⁴

Az egyetértés nem tartott sokáig, a gyűlés után egy kis csoport Ugron István vezetésével a városi nemes lakosok nevében a „polgári renddel kötött összerződéseken alapuló külön jogaik gyakorlatában visszahelyezésüket, és 1848 előtti pénztárok és okleveleik visszaadását kéri”.⁸⁵ A Főkörmányszék a széktől is tudósítást kért az ügyről: „a város közönséges végzésére, hogy a város 1848 előtti azon állására, mely szerént annak egy bizonyos része azon [nemes]s szék hatósága alatt állott, többé vissza ne vitessék, hanem a város egész kiterjedésében egy *egységes önálló hatóságot* képezzen, ámbár a kir. Főkörmányszék ezen, a belkormányzat

egyszerűsítésére irányzott intézkedés életbe léptethetésére főleg a 848-ki törvények által kimondott *jogegyenlőségi* elvet tekintve, részéről nehézséget és akadályt nem lát fennforogni, mind a mellett főleg az *alkotmányos jog tisztelete* szempontjából ezennel felhívja a [nemes]s szék közönségét e tárgybani nyilatkozattételre és hozandó végzése fölterjesztésére”.⁸⁶ Ezek után érthető, hogy Daniel Gábor főkirálybíró a szék nevében nem érezte magát feljogosítva, hogy a város egy részét a szék alá visszahelyezzék, Székelyudvarhely végzésére hivatkozva, amely kimondta, hogy a város egységes hatóságot képezzen.⁸⁷ A város augusztusi közgyűlésén ismét szóba kerül az egység ügye, s megállapították, hogy 1848 előtt a városban három hatóság létezett: egyik része városi vagy polgári, a másik része nemesi, azaz vármegyei, a harmadik pedig várírdi jurisdikció alatt volt, ezért a város „sem szellemileg, sem anyagilag előrehaladni nem tudott”, mert nem kell bizonygatni „mennyre üdvös az egység népekre, nemzetekre, országokra, városokra, sőt még családokra nézve is”. Az egyesítés a „város vagyoni erejét, beljöllését, s így fölvirágzását elősegíti, kormányzatát mind az államra nézve, mind pedig keblileg könnyíti”.⁸⁸

A szék mégsem hagyta annyiban a dolgot – miután a város és a szék között évszázadok óta folyt a harc a városi autonómia ügyében –, és Udvarhelyszék képviselő bizottmánya a szeptember 2-i gyűlésén megsemmisítette a városi közgyűlés határozatát a város egysége ügyében. A nemesi rész ugyanis a szék fennhatósága alatt állt, így legalább a város egy része fölött meg kívánták őrizni az ellenőrzést. A városi közgyűlés, amint tudomást szerzett erről, óvást nyújtott be a székhez és a Guberniumhoz is. A városiak arra hivatkoztak, hogy az egyesülést még 1847-ben „több rendbeli kölcsönös alkudozások után” határozták el, aztán ez 1848–49-ben ténnyé vált; a tanács és a képviselőtestület választása is, amelyen éppen a főkirálybíró elnökölt, ezen az alapon ment végbe, a Gubernium is támogatta, és a szétválasztás által „kiszámíthatatlan viszálykodásoknak, bonyodalmaknak, a város mind anyagi, mind erkölcsi lesüllyedésének, véres összeütközéseknek stb.” magva hintődik el. Végül kijelentették, hogy a törvényhatóságukat ezután is az egész város fölött fogják gyakorolni, „jogtalanok és illetéktelenek tekintvén minden idegen beavatkozást”.⁸⁹ A Főkörmányszékhez is hasonló hangnemű tiltakozást juttattak el, amelyben kérték, hogy a „rölunk nélkülünk jogtalanul hozott határozatot” semmisítsék meg, mert ez „a város

jövőjének felvirágzását, mint nemzeti és polgári életünk egyetlen feltételét a lehetetlenségek sorába helyezi”.⁹⁰

A Főkormányzék végül is a *status quo* fenntartása mellett foglalt állást, mivel az egyesülést törvényesen határozták el, ez 1848 óta ténylegesen is fennállt, az egyesülést a város lakosságának nagyobb része óhajtotta, „mivel a törvények által kimondott jogegyenlőség elve a nemesi és polgári rend között létezett különbséget megszüntetvén, az egyesülés további fennmaradása azokon, kik a nemesi rendhez tartoztak, jogi sérelmet nem ejt”, és mivel „egy célszerű s a kor igényeinek megfelelő közigazgatási kormányzat csak is így és ez úton létesíthető”.⁹¹

Illyefalván is hasonló körülmények között mentek végbe a választások. A „remek, tiszta honfíú érzelme” beszédek után Háromszék főkirálybírája elrendelte a magisztrátus „alkotmányos útoni megválasztását”. Felmerült itt is a probléma, hogy miután a jegyzőt és a főbírókat a „százados gyakorlatnál fogva” csak a városi polgárság választotta, de a helységben laknak olyan „törzsökös székely lakosok is, kik a szék törvényhatósága, politikai igazgatás tekintetében pedig a városi bíró hatósága alatt voltak”, de „a jelen kor szellemileg megegyezőleg” most nekik is befolyást kellene engedni a közügyek intézésében. „Ezen városi polgárság megértvén a kor szavát, mely egyességet igényel”, elhatározták, hogy ezek is szavazhatnak.⁹²

A nagy egyetértés itt sem tartott sokáig. A két közösség, a „város” és a „falú” között amúgy sem volt felhőtlen a viszony. Már 1805-ben is „Illyefalva városához ragadott kevés számból álló Nemes Széki részéhez tartozó Katona és Nemes renden lévő személyek”, azaz a „falusiak” a szék segítségével azt akarták elérni, hogy „széki részen való személy praesideálja a bírói hivatalt”, ne „városi renden való személy”.⁹³ A „városiak” akkor a Gubernium közbenjárását kérték. Ezúttal ismét kihasználták az alkalmat, és annak ellenére, hogy most először közösen választották a bírót és a jegyzőt, „a maga keblekből külön bírót és jegyzőt választottak”,⁹⁴ s azoknak a közös pénztárból évi fizetést határoztak meg. A „városiak” ismét a Főkormányzékhez fordultak, és részletesen ismertették a helyzetet: „Az idevaló városi hatóság kebelében laknak olyan birtokos egyének is, kik jogi kérdésbe a 3szék törvényhatósága alá, kebli igazgatás tekintetében pedig a városi fő bíró igazgatása alatt voltak századosok óta.

Ezen szék részhez tartozó lakosoknak vagy a városi polgársággal olyan közösen használt tilalmas csere erdeje és majorsági birtokok,

melyeknek a jövedelmét a városi polgárság és a szék részhez tartozó lakosok közös pénztárába szoktak befolytani.

Az ezek feletti intézkedések a mondott városi polgárság és szék törvényhatósága alá tartozó két *constituens részből* álló felekezetek által tartani szokott *vegyes gyűlésekbe* tétettek meg. Ezen vegyes gyűlésnek elnöke volt mindig a városi főbíró – ez kezelte századosok olta a vegyes közönség pénztárát, ennek voltak s vagynak ma is felügyelete alatt a kebli vegyes közönség minden javadalmai s ennek volt kezébe a községbeni minden közterhek és szolgáltatások elhanyagolói ellen a fenyítő s büntető hatalom, s következőleg a fizetése [!] is a városi jegyzővel együtt ezen vegyes község pénztárából vonta....”⁹⁵

Az illyefalvi tanács levelében rámutat arra, hogy a kettős vezetés fejtelenséghez vezetne, „a kebli igazgatás zűrzavaros lenne”, másrészt pedig „rövidséget szenvedne a közöltségek fedezését most is alig bíró vegyes közönség pénztára”. Több olyan feladatot sem tudnak rendesen ellátni, ami a városi tanács hatáskörében van: az árvíz elleni töltések készítése, utak, sáncok, hidak javítása és egyéb községi munkák. Kéri a követezőképpen, hogy még ha az adó behajtására a „falusiak” egy „paraszt bírót” is tartanának, de „a kebli igazgatás tekintetében a városi bíró hatáskörében maradjanak”.⁹⁶ A Főkormányzék is ebben a szellemben döntött, amikor utasította az illyefalviakat, hogy a város kebelében semmilyen olyan hatóságot ne hozzanak létre, amely 1848 előtt nem létezett; annak ellenére, hogy Háromszék főkirálybírája a városiak kérését ellenezte, mondván, hogy a kebelbeli igazgatást Illyefalván nem a városi tanács, hanem a határőr tisztek és altisztek gyakorolták, és bíraskodás tekintetében is mindenkor a derékszék alá tartoztak.⁹⁷

Székelykeresztúr szintén három különálló közösségből: Keresztúr városból, Keresztúr faluból és Timafalvából állott. Ezeket Heydte, császári tisztt, mikor 1849-ben megszállta a helységet „önkéntüleg” egyesítette, „melyet a lakosok akkor elfogadni kéntelenek valának, és ezen egyesítést egy előljárási igazgatása alatt túrték”. 1861-ben azonban, annak ellenére, hogy ahogy Daniel Gábor udvarhelyszéki főkirálybíró írta: „ezen három helység egy várossá való egyesítése magában óhajtandó, mert így székely városaink eggyel nevednének, mert Keresztúr városa magára a két helység nélkül mint kiterjedését, mint népességét tekintve csekély”, és bár néhányan akik ezt belátták az egyesülés mellett voltak, azonban a többség a szétválást pártolta, és így végül három előljárási igazgatást választottak.

tottak. A főispán hozzáfűzi jelentéséhez, hogy ő minden alkalommal felhívta a figyelmet arra, hogy a jövő az egyesülésben van, ők ezt be is látták, annál is inkább, mert pl. Timafalva „Keresztúr városával egy területen és telkeik vegyesen fekszenek”, de a közjöveldelmek, és különösen a közlegelők ügyében nem voltak képesek megegyezni.⁹⁸

Csikszereda esetében 1861-ben sérelmezték a főkirálybíró megbízását a város újjászervezésének felügyeletével. „Városhatóságunk saját területén mind közigazgatási, mind törvénykezési tekintetben Csikszék hatóságával tökéletesen egyenlő hatáskört gyakorlott már rég idők óta, s így város tanácsunktól, mely a szék hatóságától mindegy független maradt – közigazgatási ügyekben csak a kegyelmes Királyi Főkormányzékhez, törvénykezési ügyekben pedig csak a méltóságos Királyi Táblához történhetett a fellebbezés.”⁹⁹ A város már régóta rendezett tanáccsal bírt, „s a magyarhoni királyi városokkal egyenlő joghatásköre volt”, ezért sérti őket a királybíró megbízása s kéri ennek visszahívását. A főkirálybíró úgy nyilatkozott, hogy „látva jogaik aránti féltékenységeket s megtudva, hogy a magas kormány jóváhagyását keresték, tehát várakoztam a különben is önállóságát féltő tanács szervezésével”.¹⁰⁰ A tanács „függetlenül és szabadon” választott, és azon változtatni nem kívánt.

Itt szintén napirendre került a szétválasztás kérdése. Csikszereda és Martonfalva két összeépült település volt, de ez utóbbi, közigazgatás és igazságszolgáltatás szempontjából 1848 előtt Csikszékhez tartozó falunak számított. A neoabszolutizmus idején, 1850-ben egyesítették őket, de 1861-ben a szék – annak ellenére, hogy Csikszereda az egység fenntartása mellett szállt síkra, s azt is felajánlotta, hogy minden martonfalvi „városi polgárrá válván, Szereda város minden jövedelmeinek s minden polgári jogainak épp úgy részesévé váljon, mint az eddigi Szereda városi polgárok” – visszaállította a „törvényes” állapotot, azaz Martonfalvát ismét Zsögöd községhez csatolták, amellyel különben közös volt a határa, az erdője és legelője is.¹⁰¹ Ezt Csikszék főkirálybírája is nehezményezte, mert szerinte ezáltal „óriási akadály képpen gátolják Csikszereda városát azon nemes törekvésében, hogy mint egyedüli kiváltságos mezővárosa Csik széknek, e szék méltó központjává válhasson, s hivatásánál fogva az ipar és kereskedelem magasabb fokra emelése által a civilizációnak sugarait terjeszthesse a vidékre”.¹⁰² Ráadásul a városi közkórház is Martonfalva területén feküdt. A szék egy bizottságot nevezett ki az érintett helységek véleményének kihallgatására, és mivel a martonfalviak többsége is az

egyesülés mellett szavazott, ezért a szék bizottmányi gyűlése az egyesülési kérelmet 1861 szeptemberében pártolólág terjesztette fel a Főkormányzékhez. Az egyesülés végül hivatalosan 1866-ban, királyi rendelet által szentesítve ment végbe, de ekkor még a közterületeket külön kezelték, és Martonfalva bíraskodás tekintetében a szék fennhatósága alatt maradt.¹⁰³ A tényleges egyesítési folyamat még 1873-ban is folyt, és tulajdonképpen csak az 1876. évi közigazgatási átszervezés után zárult le.

Kézdivásárhelyt 1849-ben Háromszék akkori főbiztosa, a hírhedt Kovács kapitány egyesítette a szomszédos Kantával, amelyik addig Felső-Fehér vármegyéhez tartozott. A helyzetet kihasználva a kantaiak egy része jelezte – valószínűleg a Felső-Fehér megyei főispán biztatására –, hogy szét akarnak válni. Felpanaszolták, hogy a kézdivásárhelyi tanács mindenre kiterjesztette hatalmát, még a falu levelesládáját, jegyzőkönyveit is „birtokába kerítette”, „s napról napra nyomasztóbb hatalmat gyakorol községünk felett, lakóinkat vasallusi állapotbelieknek tekint”.¹⁰⁴ Kérték, hogy az „erőszakolt egyesülést” töröljék el és csatolják vissza Felső-Fehér vármegyéhez. Ezt támogatta a megye főispánja is, bár a peselnek járási szolgabíró azt jelentette, hogy Kanta Kézdivásárhellyel „politikai, anyagi, civilis és gazdasági tekintetben csaknem elválaszthatatlan kapcsolatba jött”.¹⁰⁵ Ezt támasztották alá a kézdivásárhelyiek is,¹⁰⁶ így itt is érvényben maradt az egyesülés.

Bereck esetében az jelentette a gondot, hogy a szék intézkedni kezdett Sósmező ügyében. A bereckiek a főkirálybíró bepanaszolva írták: „egy olyan személyiséghez nem illő s valóban bámulatra méltó törvény- és alkotmányellenességet tett újabban is, hogy Sósmező nevű faluba, hol soha, de soha a tisztelt széknek legkisebb befolyása nem volt, két táblabíró urat rendelt ki hivatalos működésre”.¹⁰⁷ Sósmező egy a Bereck határán 1825 körül betelepedett román falu volt. Közigazgatás és igazságszolgáltatás tekintetében 1848-ig Bereckhez tartozott, bár addig is többször került miatta konfliktusba a tanács a határőrezred parancsnokságával. A Gubernium úgy intézkedett, hogy egyelőre hagyják meg Berecket a jogában.¹⁰⁸

A dualizmus kora Magyarország történetének egyik legdinamikusabb időszaka. Az 1848-as forradalom nyomán megindult mélyreható társadalmi változások, valamint a kiegyezés utáni gazdasági növekedés nagy hatással voltak a városszerkezet átalakulására, valamint a városok belső fejlődésére is. Bár a Székelyföld a

korabeli Magyarország gazdaságilag legelmaradottabb vidékei közé tartozott, az általános fejlődés itt is érezte hatását. A Székelyföldre azonban hatványozottan igaz Beluszky Pál megállapítása, hogy a városok „nem a polgárosodás élén haladtak, hanem utol kellett érniök a polgári átalakulást, ki kellett tölteniök a megszerzett (megkapott?) kereteket”.¹⁰⁹

A dualizmus korának közigazgatási rendezése – mint fennebb láttuk – a városállomány gyökeres átalakításával járt együtt. A városi rang elvesztésének folyamata azonban nem volt mindenhol olyan egyszerű, mint Illyefalva esetében, ahol a helység maga kérte ezt, tekintettel a csekély népességre és a város gyenge anyagi erejére. A háromszéki főispán is támogatta a határozatot, egyrészt mert véleménye szerint Illyefalva évi jövedelme (4.660 Ft) nem lenne elég a rendezett tanácsú városi ranggal járó költségek fedezésére (a tisztviselők fizetése egymaga felemésztené a teljes jövedelmet), másrészt pedig a helység „nem rendelkezik a szükséges szellemi képességekkel, hogy a közigazgatási és főleg az árvászéki teendőket megnyugvással intézhessen”.¹¹⁰

De még Illyefalva esetében is, ahol a visszaminősítés nem ütközött akadályokba, a megyévé átalakult szék árgus szemekkel figyelte, nehogy az autonómia reminiscenciájaként túllépjék a hatáskörüket, és alkalomadtán igyekezett törleszteni az évszázados sérelmekért. Igen jellemző erre, hogy 1878-ban Háromszék vármegye főispánja egyenesen Tisza Kálmán belügyminiszterhez fordult a tiltakozással, mert a kolozsvári m. kir. távirada igazgatóság egy egyszerű kézbesítési ügyre vonatkozó megkeresést közvetlenül Illyefalva nagyközséghez intézett, tehát a községgel „a törvényes hatóság megkerülésével” levelezett. Az ügygel foglalkozott Trefort Ágoston földművelésügyi, ipari és kereskedelmi miniszter is, míg végül a belügyminiszter nyugtatta meg a kedélyeket.¹¹¹

Máshol ez jóval hosszabb és fájdalmasabb folyamat volt. A privilégiumok évszázados tudata és az e fölött érzett büszkeség mélyen beleivódott a kiváltságos helyek lakóinak mentalitásába, ezért sokszor a minisztérium és a megyei hatóságok észérvei

ellenére is körömszakadtáig ragaszkodtak a kiváltságokhoz, vagy legalábbis a városi ranghoz. Oláhfalva hosszas küzdelmek után – amelyekre bővebben kitérek – 1877-ben veszítette el városi rangját. Bereck egy ideig még viselte a terheket, de 1888-tól szintén Illyefalva sorsára jutott, nagyközséggé minősült vissza. Felvinc esetében ez 1897-ben következett be.¹¹² Nyárádszereda és Székelykeresztúr, amelyek nem voltak taxás helyek, és mint ilyenek az 1870:XLII. tc. szerint nem váltak önálló törvényhatóságokká, az 1886:XXII. tc. értelmében nagyközségek lettek, és bár hivatalosan eddig is községeként kezelték, de csak ekkor váltak meg a mezővárosi megnevezéstől.

Tanulságos ebből a szempontból Oláhfalva esete. 1876 szeptemberében Udvarhely vármegye főispánja felküldte Oláhfalva város közigazgatási és árvászéki szabályrendeletét, egyúttal csalódásának adva hangot: „Ismerve az oláhfalvi viszonyokat azon óhajomásomnak adtam kifejezést, hogy költség kímélésből inkább egyesülve nagyközséggé alakuljon, ezen nézetet a megye befolyásosabb egyénei is szították, azonban az oláhfalvi előjárás ezt nem fogadta el, és a bizottság is velek egyenétbe volt, mert mint rendezett tanácsú város több jogokat élvezhet, és így igénybe vette az 1876. évi XX. tc. 3.§ kedvezményét.”¹¹³

A két különálló, teljesen falusias helységből álló Oláhfalvának ekkor 3.512 lakosa volt, összes jövedelme 3.371 forintba rúgott, ebből fizetésekre 1.810 forintot, azaz a bevételek több mint felét irányozták elő, de még így sem sikerült a minimális követelményeknek eleget tenniük. A Belügyminisztérium visszaírt, hogy a beterjesztett szervezeti szabályrendelet „a községi belső szervezet és az egyes községi hatóságok alakulása tekintetében nem felel meg azon kelleknek, melyeket a törvény a rendezett tanácsú városokra nézve megkíván”, a városi tisztviselők számát ki kell egészíteni még legalább egy rendőrkapitánnyal, egy számvevővel, egy közgyámmal, egy pénztárnokkal, egy községi orvossal és egy szülésznővel, ráadásul a polgármester fizetése nem lehet kevesebb a járási szolgabíróénál, a többinek meg ezzel kell arányban állnia. A minisztérium is tisztában volt azzal, hogy Oláhfalva számára, „mely eddigi törvényhatósági állását is csak egyéb belső szükségleteinek visszatartása mellett volt képes fenntartani” mekkora terhet jelentene ez, ezért kérték a megyei hatóságokat, hogy „a városi lakosság jól felfogott érdekében”

újából figyelmeztessék a várost, hogy „szabadságában áll, hogy az 1876-ik évi XX. tc. 3. szakaszában nyújtott kedvezmény mellőzésével Fogaras, Illyefalva és Csíkszereda városok példájára nagyközséggé alakuljon át”, különösen mivel emellett szól az is, hogy egymástól távolabb eső két községből áll. A belügyminiszter kérte a főispánt, tapintatosan hasson oda, hogy fogadják el a javaslatot az átalakulásról.¹¹⁴

1876 novemberében szavazást tartottak az ügyben, de az adómenynység szerinti többség a városi rang megtartása mellett szavazott. A főispán ehhez még hozzáfűzte: „Ha a régi közigazgatási és közlekedési viszonyok között mint önálló törvényhatóság fennállhatott is, de az újabb időben felmerült esetek eléggé bizonyítják azt, hogy nemcsak mint külön hatóság bárminő körülmények között fenntartható nem lenne; de úgysem, mint rendezett tanácsú város, erre nincs sem szellemi, sem anyagi képessége, ezt a lakosság úgy látszik be is látja, erről magánúton tudomásom is van.”¹¹⁵ Javasolja, hogy két különálló kisközséggé kellene átalakítani a várost, mivel a nagy távolság miatt igazgatásra alkalmatlan, a két településnek külön vannak a közerdek és közföldjeik, és érdekesség sem létezik közöttük.

A Belügyminisztérium ismét a főispán „tapintatos eljárását” kérte, mivel a községgé való átalakítást hivatalból nem lehetett elrendelni, ha a lakosság és a városi közgyűlés a rendezett tanácsú város mellett döntött, tehát csak saját akaratukból változtathatnak a döntésen, de az annival is időszerűbb lenne, mivel a törvényes feltételeknek változatlanul nem tesznek eleget. A főispán december végén újabb gyűlést hívott össze, ahol igyekezett a kérdést minden oldalról megvilágítani, de ismét csak azt volt kénytelen jelenteni, hogy az oláhfalusiak: „jöllehet a közterhek szaporodásától mindnyájan félnek, de a műveltség hiánya, a szentegyházsoláhfalvi hivatalhajtás vezetői által saját érdekében felhasznált *alkotmányos reminiscenciák* az ügy férfias és higgadt megfontolásának színvonalára emelkedhetésüket megakadályozzák”.¹¹⁶

1877 márciusában újabb szavazást tartottak, de „minden igyekezet és fáradság” mellett – ahogy a főispán írta – sem tudtak kedvező eredményt elérni. Sikerült azonban a két helység közti ellentéteket kihasználni, és így mellékelhette Kápolnásoláhfalu kérelmét az elcsatolásról. Egy másik kérvényt is csatoltak, amelyet még előző szeptemberben 134 kápolnásoláhfalvi írt alá, és amelyben a nagyközséggé való átalakulást kérték, miután megszűntek önálló törvényhatóság lenni. Jól érzékelteti a folya-

mat nehézségét ennek nosztalgikus hangvétele: „Így elvétellett azon szép régi kiváltságunk, melyekre hosszú időn át méltán büszkék valánk. Nem akarunk ez ellen felszólalni vagy tenni, mert él bennünk a törvények iránti tisztelet, habár jogainktól is foszt meg. El tudjuk túrni azt, ha az ország közigazgatási szervezése kívánja, és ha a polgárok terhei ez által könnyebbülnek.”¹¹⁷ A Belügyminisztérium ez alkalommal sem adott kedvező választ: a törvény alapján a különválasztás sem lehetséges. Sürgették viszont, hogy akkor legalább a rendezett tanácsú várossá való átalakulás záruljon le, hiszen rég lejárt a határidő.

1877-ben a Belügyminisztérium ismét többször kifogásolta a város átdolgozott szervezeti szabályzatát, és a megyei közgyűlés is foglalkozott az ügygel. Végül hosszas vajúdasok után, miután egyik törvény sem volt rá alkalmazható, és Oláhfalu 1877. április 29-i közgyűlése sem vállalta a rendezett tanácsú várossal járó költségek fedezését, hogy a patthelyzetet feloldják, a Belügyminisztérium, valamint a megyei közgyűlés határozata alapján két különálló, de „egymással szövetkezett” kisközséggé alakították át. Miután a település(ek)nek nem volt már se polgármestere, se szolgabírója, a főispán 1878 májusában kénytelen volt a Homoród járási szolgabírót az átszervezéssel megbízni.¹¹⁸

Az átszervezés, ha nem is járt ennyi bonyodalommal, de nem volt zökkenőmentes azoknak a helységeknek az esetében sem, amelyek rendezett tanácsú városokká alakultak. Ezek különösen azt vették zokon, hogy a megye – a szék jogutódja – fennhatósága alá kerültek. Az átmeneti időszakot a gyakori félreértések, a törvények különböző módon való értelmezése, a Belügyminisztériumtól való tanácskérés jellemzi. Főképp a megyének a vagyoni ügyekben való felügyeleti joga adott okot ilyen félreértésekre.¹¹⁹

Sepsiszentgyörgy esetében odáig mérgesedett a helyzet, hogy a város Mikszáth Kálmán által is megörökített polgármestere, Császár Bálint a Belügyminisztériumhoz fordult a panasszal, mert Háromszék megye főispáni és országgyűlési képviselői „bukott candidatusa” a város „több száz éveken keresztül élvezett piaci vámrendeleti jogát kétségbe vonta, az ellen a megye gyűlésén felszólalt”, később a „pajtásokkal és sógorokkal” együtt pert indítottak a város ellen. A huzavona éveken keresztül folyt, a város

és a megye nem tudott megegyezni a piaci vámszedés kezelési módjáról, sőt a megye a város felirati jogát is kétségbe vonta. Az elkeseredett polgármester patetikusan így írt a belügyminiszternek: „átélte S. Szentgyörgy városa réges-régen a tatárjárást és pusztítást úgyannyira, hogy S. Szentgyörgy városában polgárai nagyrészből kipusztítása után egyetlen ház maradt fenn; szenvedett döghalált, cholérát, több rendbéli sáskajarást, jégverést, tűzhalált, muszka rablást, német zsarolást s keresztülélte mindezeket anélkül, hogy fennállása iránt lakóiba a reménység megintgott volna, de Kegyelmes Uram mindezeknél a városokra s különösen S. Szentgyörgy városára az 1876. évi XX. tc. úgy látszik nagyobb veszélyt hoz, mert: miután a megyének jobbjai állami szolgálatba léptek, részint a megyébe vállaltak szolgálatot, ez utolsók a városokkal együtt nyomása, igazgatása és felügyelete alá kerültek azon megyei notabilitásoknak – tisztelet a kevés kivételnek –, akik az országgyűlési képviselőválasztás és megyei restauráció rostáján kihullottak, és kik már semmire képesek nem lévén, irigyek, követelők és gyűlölnék minden fejlődést, s így a várost és annak polgárait, s rombolnak saját vesztök, a városok s a városi polgár elem elpusztulására.”¹²⁰ Ezek után a nagyobb nyomatók kedvéért még hozzátesszi: „az ilyen megyei rendszerrel az oláh kormányzat és a muszka kancsuka kedvezmény; mert az a megye, amelyik saját érdekéből egy emporiális helyet teremteni nem kíván s a meglévőt tönkre kívánja tenni: annak én szerintem létjoga nincs és attól megszabadulni bárki részéről is jogos követelés”, mert „az oly eljárásokat, melyeket Háromszék megye közönségének Nagyságai és a Mokán Bercik véghez visznek, jó lelkiismerettel tűrni nem lehet”.¹²¹

A dualizmus első két évtizedében hozott törvények végképp felszámolták a középkorban, illetve a kora újkorban kialakult kollektív kiváltságok rendszerét, a többes joghatóságokat, amelyek évszázadokon át e helységek életének sajátos színterét képezték. A következő évtizedekben a Székelyföld városfejlődése is egyre

inkább beilleszkedett Magyarország, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia egységesebb keretébe, és a kisebb eltérések egyre inkább csak a kedvezőtlen, periférikus helyzetből következnek. A keleti tartományok általános elmaradottságának tudható be, hogy a Székelyföldön is hosszú ideig fennmaradtak olyan anakronisztikus jelenségek, amelyek nyugaton a modernizációs folyamat korábbi beindulása következtében már rég eltűntek. Példaként a céhek kései alakulását említhetnénk (Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen, Udvarhelyen), és csökevényes fennmaradásukat a céhrendszer felszámolása után is az ipartestületek fedőneve alatt, valamint ezzel összefüggésben a kézműves ipar nagy szerepét ezekben a városokban (különösen Kézdivásárhelyen és Székelyudvarhelyen). Éppen ezért érintette annyira érzékenyen e városok iparát a Romániával kitört vámháború, hiszen a premodern gazdasági struktúrák gátat jelentettek a kibontakozás útjában. Egy másik jellegzetesség – bár nem csak a Székelyföldön – a vidék ellenzéki jellege volt: az ellenzéki jelöltek támogatása bizony sokszor járt anyagi és más hátrányokkal. A dualizmus időszaka azonban mindenképpen az uniformizáló tendenciákat erősítette fel, az állam kerekedett felül a helyi és más partikularizmusok fölött, és az uniformizálódás megfigyelhető mind az általános fejlődésben, struktúráikban, mind e városok összképében.

A városi autonómiához való ragaszkodás mindenhol megtalálható, ahol volt valamilyen fokú autonómia és ezt vagy erőszakosan felszámolták vagy a fejlődés áldozatául estek. Még az angol városokban is előfordult – az 1832. évi reformot követően is –, hogy különösen választási kampányok során a régi függetlenségre és jogokra hivatkoznak.¹²² A német kis- és középvárosok esetében pedig Mack Walker az egyik fő jellemzőnek tartja a régi polgárság elzárkózását, a helyi autonómiához, a hagyományos értékekhez való ragaszkodást. Az „inkubátor”-nak nevezett birodalmi városok a kora újkorban a stabilitás megőrzésére, az államhatalom beavatkozásának kivédésére koncentráltak.¹²³ Egy konkrét esetet, Wetzlar birodalmi várost vizsgálva is ugyanezt a képet kapjuk. A

kis és gyenge városnak el kellett viselnie a birodalmi törvényszék jelenlétét, státusát kétségbe vonták, ezért az autonómia védelemben minden polgár szent kötelessége volt, bár ez nem volt elvakult tradicionalizmus.¹²⁴

„A hagyományos világ városi »polgára«, akár a »nemes«, maga is a feudális rendiség hordozója volt” – írta Miskolczi Ambrus a reformkor erdélyi városairól.¹²⁵ Előbb azonban el kell végezni a székely városok „polgárságá”-nak vizsgálatát ahhoz, hogy árnyalni tudjuk a fent kirajzolódott képet.

Jegyzetek:

1. Pál Antal Sándor: Arhiva scaunului Mureş. In: L. Bányai (red.): *Studii de istorie a naționalității maghiare și a înfrățirii ei cu națiunea română*. I. București, 1976. 27.
2. *Siebenbürgen auf alten Karten*. Bearb. von Hans Meschendörfer – Otto Mittelstrass. Historisch-Landeskundlicher Atlas von Siebenbürgen. Hrsg. vom Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde. Heidelberg, 1996.
3. MOL F 266 2976/1861.
4. MOL F 46, 8766/1830.
5. Idézei Bogáts Dénes: i. m. 39.
6. Orbán Balázs: i. m. V. 100.
7. *Erdély rövid története*. 465.
8. Uo. 467-468.
9. Waltraud Heindl: Was ist Reform? Überlegungen zum Verhältnis von Bürokratie, Staat und Gesellschaft in Österreich. In: Helmut Rumpler (Hrsg.): *Innere Staatsbildung und gesellschaftliche Modernisierung in Österreich und Deutschland 1867/71 bis 1914*. Wien–München, 1991. 167.
10. MOL Militär- und Civilgouvernement, Statthaltereien in Siebenbürgen, F 259 Általános iratok, 6457, 9222/1851.
11. Uo. 9357, 10836/1851.
12. Uo. 6217, 7924/1851.
13. Uo. 7681/1851.
14. Uo. 8190, 10773/1851.
15. Uo. 8664, 8665/1851.
16. Uo. 7241, 7871, 8674, 11737/1851.
17. Herbert Matis: Grundzüge der österreichischen Wirtschaftsentwicklung 1848-1914. In: Helmut Rumpler (Hrsg.): *Innere Staatsbildung und*

gesellschaftliche Modernisierung in Österreich und Deutschland 1867/71 bis 1914. Wien–München, 1991. 120.

18. *Landes-Regierungs-Blatt für das Großfürstentum Siebenbürgen*. 26 Juli 1854. 35-36.
19. MOL F 266, 414, 11475/1861.
20. Orbán Balázs: i. m. V. 101.
21. Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976. 125-133.
22. E kisvárosok – különösen Illyefalva – kényelmes és problémamentes választási körzeteknek számítottak a visszaminősítésüket megelőző évtizedben, így pl. „jutalmul” olyan neves írók jutottak itt képviselői mandátumhoz, mint Jókai Mór vagy Mikszáth Kálmán.
23. Csizmadia Andor: i. m. 148-152. 1876-ban különben a közigazgatás egységesítése és modernizálása érdekében felszámolták a székeket is. A Székelyföld területén négy vármegye jött létre: Háromszék Sepsiszentgyörgy központtal, Csík Csíkszereda, Udvarhely Székelyudvarhely, Maros-Torda Marosvásárhely székhellyel. Ez utóbbihoz Marosszék mellett Torda vármegye egyes részeit is hozzácsatolták. A volt Aranyosszék Torda-Aranyos vármegye kebelezte be, amelynek Torda volt a központja.
24. MOL K 150, 1874-V-12.
25. Uo. 1876-V-12.
26. Uo. 1877-V-12.
27. Tivai Nagy Imre: i. m. 188.
28. A tősgyökeres csíkszeredaiak.
29. Tivai Nagy Imre: i. m. 26-27.
30. Nagy András: i. m. 22.
31. Tivai Nagy Imre: i. m. 28.
32. Uo.
33. Mikszáth Kálmán: *Két választás Magyarországon*. In: Mikszáth Kálmán Összes művei. 9. köt. CD-ROM.
34. Idézi Cserey Zoltán – József Álmos: *Sepsiszentgyörgy képes története*. 72.
35. Lásd Paul M. Hohenberg – Lynn Hollen Lees: *The Making of Urban Europe 1000–1950*. Cambridge (Massachusetts)–London, 1985. 178.
36. Dieter Hain: Badisches Bürgertum. Soziale Struktur und kommunalpolitische Ziele im 19. Jahrhundert. In: Lothar Gall (Hrsg.): *Stadt und Bürgertum im 19. Jahrhundert*. München, 1990. 90-91.
37. Az összes keresőhöz viszonyítva. 1910-ben a közszolgálat terén tevékenykedőket együtt írták össze a szabadfoglalkozásúakkal. Forrás: *Bevölkerung und Viehstand von Siebenbürgen. Nach der Zählung vom 31. October 1857; A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai*.

38. *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*. II. rész.
39. MOL F 266, 2688/1861.
40. Uo. 3539, 4313/1861.
41. MOL K 150, 1879-V-12.
42. *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*. II. rész.
43. MOL F 551. A helységek bevétele 1843-ban: Marosvásárhely 21.054 Ft, Kézdivásárhely 5.024 Ft, Csíkszereda 1.982 Ft, Bereck 1.112 Ft, Székelyudvarhely 720 Ft, Felvinc 1.329 Ft, Székelykeresztúr 378 Ft. Kolozsvárnak ekkor a bevétele 51.460 Ft volt. A kiadások mindenhol kisebbek voltak a bevételeknél.
44. Lukács Ödön: A városok háztartásának rendezése. In: *A magyar városok országos kongresszusának iratai*. I. Harrer Ferenc (szerk.): *Az I. rendes egyetemes ülés naplója*. Budapest, 1909. Lásd a táblázatokat ennek a függelékében. 1908-ban Marosvásárhely vagyona már 7.629.501 Ft-ot tett ki, de az adósság összege 3.692.221 Ft volt, Sepsiszentgyörgyön ez 2.254.567, ill. 999.896 Ft, Székelyudvarhelyen 1.984.779 ill. 614.133 Ft, Csíkszeredában 787.252, ill. 219.900 Ft, Kézdivásárhelyen 2.293.077, ill. 399.963 Ft. A bevételek is viszonylag magasak voltak (Marosvásárhelyen 850.121 Ft, Székelyudvarhelyen 180.194 Ft, Sepsiszentgyörgyön 137.185 Ft, Kézdivásárhelyen 127.099 Ft, Csíkszeredában 42.186 Ft), de a kiadások messze meghaladták a bevételeket.
45. MOL K 150, 1872-V-12. A helységek vagyona ugyanebben az évben a következő összegekre rúgott: Marosvásárhely 679.496 Ft (1843-ban 38.289 Ft tőke és 22.344 Ft más cselekvő vagyonrész volt), Sepsiszentgyörgy 374.999 Ft, Kézdivásárhely 211.389 Ft (1843-ban 7.368+2.252 Ft volt), Csíkszereda 16.333 Ft (1843-ban 2.255 Ft), Oláhfalva 41.835 Ft, Illyefalva 3.599 Ft. A bevételek így alakultak: Marosvásárhely 89.256 Ft, Sepsiszentgyörgy 25.483 Ft, Székelyudvarhely 21.700 Ft, Kézdivásárhely 14.238 Ft, Csíkszereda 4.987 Ft, Illyefalva 3.599 Ft, Oláhfalva 2.250 Ft. A kiadások mindenütt meghaladták átlag 10%-kal a bevételeket. A tisztviselők száma ekkor még csak enyhén emelkedett meg: Marosvásárhelyen volt magasabb a számuk (39), Székelyudvarhelyen 18, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen 13-13, Oláhfaluban 9, Illyefalván 8 tisztviselőt fizettek a városi pénztárból.
46. Lásd például Wolfgang R. Krabbe: *Die deutsche Stadt im 19. und 20. Jahrhundert*. Göttingen, 1989. 155-165. 1913-ban az 50 legnépesebb porosz városnak az adóssága meghaladta a 3.066 milliárd márkát.
47. Ifj. Gödri Ferenc polgármester: *Jelentése Sepsi-Szent-György rendezett tanácsú város 1900. évi közigazgatási állapotáról*. 72.
48. Ifj. Gödri Ferenc polgármester: *Jelentése Sepsi-Szent-György rendezett tanácsú város 1901. évi közigazgatási állapotáról*. 1902. 18.
49. Trócsányi Zsolt: Erdélyi összeírások. Klny. *A történeti statisztika forrásai*. Budapest, 1957. 287-307.
50. Sonkoly Gábor: *What is urban? The Transylvanian towns in the 18th-19th centuries*. A „Cities in Eastern and Western Europe” (Budapest, 1996. augusztus 29-31.) című nemzetközi várostörténeti konferencián elhangzott előadás.
51. MOL F 266, 11182/1868.
52. Sonkoly Gábor: *Erdély városai a XVIII-XIX. században*. Budapest, 2001. Mint már utaltam rá, könyvét a kézirat lezárása miatt már alig volt módomban figyelembe venni.
53. Uo. 136.
54. Uo. XXXV. melléklet. 259-260.
55. Uo. XXXVI. melléklet. 260-261.
56. Kajtár István: *Magyar városi önkormányzatok (1848-1918)*. Budapest 1992. 69-106.
57. Sonkoly Gábor: i. m.
58. Beluszky Pál: A polgárosodás törekeny váza – városhálózatunk a századfordulón. I. (Városhierarchia-vázlat, tényképekkel). In: *Tér és társadalom*. (1990) 3-4. sz. 32-36.
59. Ernst Bruckmüller: Ein begrenzter Aufstieg. Das österreichische Bürgertum zwischen Biedermeier und Liberalismus. In: Helmut Rumpler (Hrsg.): *Innere Staatsbildung und gesellschaftliche Modernisierung in Österreich und Deutschland 1867/71 bis 1914*. Wien-München, 1991. 74-76.
60. A számítás forrása: *Az 1850. évi népszámlálás*. Budapest 1983.
61. *Erdély rövid története*. 492.
62. Herbert Knittler: *Die europäische Stadt in der frühen Neuzeit. Institutionen, Strukturen, Entwicklungen*. Wien-München, 2000. 137-141.
63. Rudolf Vierhaus: *Germany in the age of Absolutism*. Cambridge, 1988. 106.
64. C. B. A. Behrens: *Society, Government and the Enlightenment. The experiences of eighteenth-century France and Prussia*. New York, 1985. 20.
65. Piotr S. Wandycz: *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918*. Seattle-London, 1984. (Peter F. Sugar – Donald W. Treadgold (ed.): A history of East Central Europe, VII.) 14-19.
66. Robert A. Kann – Zdenek V. David: *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526-1918*. Seattle-London, 1984. (Peter F. Sugar – Donald W. Treadgold (ed.): A history of East Central Europe. VI.) 115, 191-193.
67. „Die mittelalterliche Lokalaautonomie war jedoch während des absolutistischen Zeitalters fast erloschen, sodaß man die Patrimonien und Magistrate des Vormärz kaum als Träger eines tatsächlichen Dezentralisierung ansehen darf.“ Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. II. *Verwaltung und Rechtswesen*. Wien, 1975. 282.
68. Angelika Schaser: *Josephinische Reformen und sozialer Wandel in Siebenbürgen. Die Bedeutung des Konzivilitätsreskriptes für Hermannstadt*.

- (Quellen zur Studien zur Geschichte des östlichen Europa, 29). Stuttgart, 1989. 39.
69. *Erdély rövid története*. 395.
 70. MOL F 46, 3711/1790.
 71. Uo. 7813/1790.
 72. Uo. 2439/1790.
 73. Uo.
 74. Uo. 2726/1790.
 75. Uo. 2728/1790.
 76. Lásd erre a Sonkoly Gábor: „...édes Hazánknak ezen első Magyar fővárosa...”. Az átmenet problémái: Kolozsvár 1790–1848 között. In: Pál Judit – Fleisz János (szerk.): i. m. 119-145.
 77. MOL Erdélyi Főbiztossági Levéltár, F 380 A brassói kerületi biztosság iratai.
 78. MOL F 266, 7331/1861.
 79. MOL F 135 Diaetalia. 140. köt. 142.
 80. Lásd erre: Pál Judit: Az 1863-64-es választások a székelyföldi városokban. In: *Acta. Sepsiszentgyörgy*, 1996. 241-246.
 81. MOL F 266, 125/1861.
 82. Uo.
 83. Uo. 2077/1861.
 84. Uo.
 85. Uo. 3254/1861.
 86. Uo. 2077/1861.
 87. Uo. 5260/1861.
 88. Uo. 7139/1861.
 89. Uo. 7258/1861.
 90. Uo.
 91. Uo. 7139/1861.
 92. Uo. 1194/1861.
 93. MOL F 46, 3185/1805.
 94. MOL F 266, 5052/1861.
 95. Uo. 1035/1861.
 96. Uo. 5052/1861.
 97. Uo. 4912/1861.
 98. Uo. 8635/1861.
 99. Uo. 851/1861.
 100. Uo. 2645/1861.
 101. Uo. 9872/1861.
 102. Uo.
 103. MOL K 150, 1873-V-12.
 104. MOL F 266, 11291/1868.

105. Uo. 10633/1861.
106. Uo. 7043/1861.
107. Uo. 8675/1861.
108. Uo. 6445/1861.
109. Beluszky Pál: i. m. 14.
110. MOL K 150, 1876-V-12.
111. Uo. 1878-V-12.
112. Gyalay Mihály: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon*. Budapest, 1989. 9-25. Ernő Deák: *Das Städtewesen der Länder der Ungarischen Krone (1780–1918)*. II/2. *Ausgewählte Materialien zum Städtewesen*. Wien, 1989. 883-1007.
113. MOL K 150, 1878-V-12.
114. Uo.
115. Uo.
116. Uo.
117. Uo.
118. Uo.
119. Lásd Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely esetében is: Uo. 1876-V-12, 1878-V-12.
120. Uo. 1880-V-12.
121. Uo.
122. Lásd Rosemary Sweet: *Freeman and Independence in English Borough Politics. 1770–1830*. In: *Past&Present*. November 1998, nr. 161. 84-114. „... in an age of political reform and nationalization there was still considerable value in appealing to the civic ideology of independence, chartered rights and freeman’s privileges, which derived their meaning from a sense of local urban identity and tradition. This kind of language is generally associated with earlier periods in urban history when corporate rights and civic identities were of rather greater economic and social significance.” Uo. 84.
123. Mack Walker: *German Home Towns. Community, State and General Estate 1648–1871*. Ithaca–London, 1971. 18-33.
124. Hans-Werner Hahn: *Altständisches Bürgertum zwischen Beharrung und Wandel: Wetzlar 1689–1870*. München, 1991. (Stadt und Bürgertum, Bd. 2.) 473-476.
125. Miskolczy Ambrus: *Erdély a reformkorban (1830–1848)*. 1234.